

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет природокористування
Факультет управління, економіки та права
Кафедра підприємництва та торгівлі

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА освітнього ступеня «Магістр»

на тему: «Розвиток підприємницької діяльності

.....
Львівської області у галузі скотарства»

Виконав: студент II курсу групи Пт-61
спеціальності 076 – Підприємництво та торгівля
(шифр і назва спеціальності)

Довгунь Андрій Михайлович
(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник: д.е.н., професор Ігор ЯЦІВ
(ім'я та прізвище)

Рецензент:
(ім'я та прізвище)

Дубляни 2024

УДК: 338.432:636.2

Кваліфікаційна робота: 94 с. текстової частини, 15 таблиць, 9 рисунків, 52 літературних джерела.

Довгунь А. М. Розвиток підприємницької діяльності Львівської області у галузі скотарства. Кваліфікаційна робота. Кафедра підприємництва та торгівлі. Дубляни, ЛНУП, 2024.

У кваліфікаційній роботі розглянуто суть та функції підприємницької діяльності, особливості її здійснення в сільському господарстві. Висвітлено народногосподарське значення галузі скотарства, тенденції її розвитку в Україні. Розглянуті особливості організації виробництва продукції скотарства як виду підприємницької діяльності. Опрацьовано питання методики дослідження підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств у галузі скотарства.

Проведено аналіз економічного стану Встановлені особливості організації та тенденції розвитку підприємницької діяльності господарства в галузі скотарства, досліджено ефективність виробництва ним молока та яловичини. З'ясовано вплив основних чинників на процеси, які відбуваються у галузі скотарства у

Опрацьовані питання, що стосуються перспектив розвитку та підвищення ефективності підприємницької діяльності в галузі скотарства. Обґрунтовані стратегії розвитку галузі, сформульовані пропозиції щодо зміцнення конкурентних позицій господарства на ринку продукції скотарства. Визначені окремі параметри галузі скотарства в господарстві на перспективу.

АНОТАЦІЯ

**Довгунь А. М. Розвиток підприємницької діяльності
..... Львівської
області у галузі скотарства.**

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом і реалізацією продукції скотарства, обґрунтуванню основних засад та інструментів розвитку цієї діяльності.

Розглянуті теоретичні та методологічні аспекти дослідження організації підприємницької діяльності сільськогосподарських підприємств у галузі скотарства. Здійснено аналіз стану галузі скотарства у, умов для її розвитку. Обґрунтовані заходи, які стосуються розвитку та підвищенню ефективності галузі скотарства у

Ключові слова: скотарство, підприємництво, молочний бізнес, м'ясне скотарство, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність, стратегії розвитку.

ANNOTATION

**Dovhun A. M. Development of entrepreneurial activity of the
....., Lviv region in the cattle breeding.**

The qualification work is dedicated to the research of the entrepreneurial activity of the, related to the production and sale of livestock products, and the justification of the main principles and tools for the development of this activity.

The theoretical and methodological aspects of research of the entrepreneurial activities organization in agricultural enterprises in cattle breeding have been considered. An analysis of the current state of the livestock sector in the farm, conditions for its development, has been conducted. Measures concerning the development and improvement of efficiency in the livestock sector in the farm have been substantiated.

Key words: cattle breeding, entrepreneurship, dairy business, meat cattle breeding, agricultural enterprises, competitiveness, development strategies.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ СКОТАРСТВА	10
1.1. Суть підприємницької діяльності та особливості її організації в сільському господарстві	10
1.2. Організація виробництва продукції скотарства як виду підприємницької діяльності	20
1.3. Методика дослідження підприємницької діяльності в галузі скотарства	28
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	35
У ГАЛУЗІ СКОТАРСТВА ...	35
2.1. Стан та тенденції розвитку як суб'єкта підприємницької діяльності	35
2.2. Обсяги виробництва та реалізації продукції скотарства у	43
2.3. Економічна ефективність виробництва продукції скотарства та її конкурентоспроможність	56
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛУЗІ СКОТАРСТВА	67
3.1. Обґрунтування стратегії розвитку галузі скотарства у господарстві ...	67
3.2. Зміцнення конкурентних позицій	75
на ринку продукції скотарства	75
3.3. Прогнозування параметрів галузі скотарства у	82
на перспективу	82
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90

ВСТУП

У формуванні продовольчої безпеки населення, забезпеченні якісного збалансованого його харчування важливе значення відіграє споживання продуктів харчування тваринного походження. Рівень їх споживання залежить від багатьох обставин, у тому числі від фізичної та економічної доступності для населення відповідних продовольчих товарів. В асортименті й структурі пропозиції продовольчих товарів тваринного походження важливе місце займають молочні продукти та м'ясні вироби, виготовлені з яловичини. Сировиною для виробництва цих продовольчих товарів є продукція скотарства – галузі, діяльність якої пов'язана з виробництвом сировинного молока і відгодівлею великої рогатої худоби.

Скотарство відноситься до найбільш проблемних галузей аграрного сектора економіки України. Упродовж тривалого періоду поголів'я великої рогатої худоби й корів у тому числі скорочується. Відповідно зменшуються обсяги виробництва коров'ячого молока та яловичини, що негативно впливає на формування пропозиції м'ясних і молочних продуктів харчування, а отже, й на продовольчу безпеку в Україні та окремих її регіонах.

Виробниками продукції скотарства в Україні є сільськогосподарські підприємства і господарства населення. Відродження скотарства як важливої галузі сільського господарства пов'язане насамперед з діяльністю суб'єктів підприємництва – підприємств, фізичних осіб-підприємців, для яких господарське використання великої рогатої худоби є важливим джерелом їхніх грошових надходжень. В Україні кількість підприємств, що утримують велику рогату худобу і виробляють продукцію скотарства, зменшується. В умовах воєнного стану ситуація помітно ускладнилася. Тому створення умов для розвитку скотарства як виду підприємницької діяльності має важливе економічне і соціальне значення.

Одним із великих за розмірами виробників продукції скотарства у Львівській області є Та окрім

утримання великої рогатої худоби це підприємство займається й іншими видами сільськогосподарської діяльності. Перспективи розвитку скотарства в цьому господарстві залежать від економічної ефективності виробництва молока і відгодівлі великої рогатої худоби, від динаміки доходів, які воно отримуватиме від реалізації продукції галузі. Якщо відповідні показники не задовольнятимуть господарство, воно може прийняти рішення згорнути інвестиції у розвиток скотарства та переорієнтуватися на інші галузі. Ці обставини визначають актуальність дослідження перспектив розвитку підприємницької діяльності у галузі скотарства.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування основних засад та інструментів розвитку підприємницької діяльності у галузі скотарства. Відповідно до поставленої мети в роботі були визначені такі основні завдання:

- з'ясувати суть підприємницької діяльності та особливості її організації в сільському господарстві;
- встановити особливості організації виробництва продукції скотарства як виду підприємницької діяльності;
- опрацювати питання методики дослідження;
- з'ясувати за результатами аналізу звітності стан і тенденції його розвитку, ефективність виробництва продукції скотарства в цьому господарстві;
- обґрунтувати стратегії розвитку галузі скотарства у, спрогнозувати основні її параметри;
- визначити заходи, направлені на зміцнення конкурентних позицій на ринку продукції скотарства.

Об'єктом дослідження є процес підприємницької діяльності досліджуваного у галузі скотарства.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і методичних аспектів розвитку підприємницької діяльності в галузі скотарства, які забезпечать підвищення ефективності виробництва та

зміцнення конкурентоспроможності продукції цієї галузі в досліджуваному господарстві.

Теоретичною та методичною основою дослідження в рамках кваліфікаційної роботи є діалектичний метод пізнання, базові положення економічної теорії, які стосуються організації підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом продукції скотарства сільськогосподарськими підприємствами. Використані загальнонаукові методи і прийоми пізнання, а також спеціальні методи, що стосуються дослідження економічних процесів і явищ, у тому числі пов'язаних з підприємницькою діяльністю сільськогосподарських підприємств, зокрема виробників продукції скотарства.

Інформаційною основою написання кваліфікаційної роботи послужили законодавчі та нормативні акти України, які регулюють процеси виробництва і реалізації продукції скотарства, дані Державної служби статистики України, праці вчених з питань організації виробництва продукції скотарства в сільськогосподарських підприємствах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані теоретико-методичні засади і практичні рекомендації щодо розвитку галузі скотарства та підвищення ефективності виробництва продукції цієї галузі забезпечать зміцнення конкурентних позицій досліджуваного як суб'єкта підприємницької діяльності.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ СКОТАРСТВА

1.1. Суть підприємницької діяльності та особливості її організації в сільському господарстві

Підприємництво є базовою складовою всіх основних моделей сучасної економіки. Воно охоплює систему відносин між суб'єктами господарювання (економічних, організаційних, соціальних, інституційних), які визначають мотиви і принципи поведінки цих суб'єктів, зокрема стимулюють їх проявляти інноваційні підходи до ведення бізнесу, готовність ризикувати для досягнення прийняттого результату. Йдеться, за твердженням професора Ю. Губені, про особливий вид суспільної поведінки людини, специфічний вид суспільної діяльності [8, с. 29].

Розглядаючи суть підприємництва, доцільно навести його визначення, яке зазначено в Господарському кодексі України. У статті 42 цього документа вказано, що йдеться про самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Кодекс трактує підприємництво як вид господарської діяльності. Тому доцільно навести й визначення господарської діяльності, видом якої є підприємництво. У Господарському кодексі України (стаття 3) зазначено, що йдеться про «діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність» [7].

Отже, підприємництво є важливою економічною категорією. Для повнішого розкриття її суті та змісту наведемо визначення низки вчених-економістів. Зокрема, професори Л. Мельник та О. Карінцева вважають, що

поняття «підприємництво» зазвичай розглядають із двох сторін. З одного боку, йдеться про форму економічної активності, яка передбачає орієнтацію на досягнення комерційного успіху, інноваційний характер діяльності, незалежність та самостійність суб'єктів підприємництва у прийнятті управлінських рішень. З іншого боку, підприємництво розглядають як певні стиль та тип господарської поведінки. Учені зазначають, що для такої поведінки характерні – мобільність, динамічність, ініціативність, творчий підхід до справи, готовність до ризику та вміння ним керувати, орієнтація на потреби споживачів [12, с. 11].

Лисенко В., опрацювавши численні літературні джерела, дійшов висновку, що під підприємництвом слід розуміти сукупність відносин між суб'єктами господарювання, які спираються на власний досвід, інтуїцію, інстинкт наслідування і самозбереження, мають схильність до суперництва і новаторства задля кращого результату, є готовими до ризику і виступають рушійними силами розвитку суспільства. Учений наголошує на важливості не тільки економічних, а й інших аспектів (соціальних, організаційних тощо) при здійсненні підприємницької діяльності. Крім того, він пропонує широко трактувати мету підприємництва – не лише отримання прибутку, а й досягнення інших результатів [21, с. 223].

Учені відзначають тісний зв'язок підприємництва з інноваціями, нововведеннями у бізнесі. На думку американського економіста П. Дракера, основу сучасного підприємництва формують різні інновації як реалізація нових номінацій виробничих факторів щодо створення нових видів товарів та послуг, нових технологій, використання з цією метою нових ресурсів, джерел і форм фінансування, освоєння організаційних та управлінських нововведень, а також проникнення на нові ринки збуту, в нові галузі та сектори економіки та ін. [21, с. 220]. На думку іншого американського економіста Й. Шумпетера, важливою функцією підприємництва, в якій розкривається його зміст, є реформування й докорінна перебудова виробництва через здійснення нових комбінацій щодо техніки та технологій, створення нових товарів, освоєння

нових ринків. Нобелівський лауреат з економіки П. Самуельсон стверджував, що підприємницька діяльність пов'язана з новаторством, а сам підприємець – людина з оригінальним мисленням, свідома, домагається успішної реалізації нових ідей [14, с. 723].

Професор С. Азізов зазначав, що в результаті підприємницької діяльності руйнуються усталені принципи, впроваджуються новації в техніці, технологіях, організації виробництва. Завдяки цьому створюють нові товари, послуги, нові ринки, появляються гнучкі в ринковій діяльності структури, що відіграє визначальну роль у життєдіяльності економічної системи [2, с. 687]. Учені розглядають підприємницький тип поведінки суб'єкта господарювання, вважаючи характерною ознакою такого дії на випередження, пошук нових можливостей застосування звичних ресурсів, особливу увагу до нових знань, застосування яких дає змогу формувати суттєві конкурентні переваги [37, с. 89].

Ключовою фігурою, центральним суб'єктом підприємницькою діяльності є особа підприємця. Його пропонується розглядати як людину, яка усвідомлює можливості, що відкриваються в певних економічних умовах, і створює підприємство (бізнес), керує ним, бере на себе всі пов'язані із цим ризики [37, с. 89]. Якісними характеристиками підприємця дослідники пропонують вважати: волю і здібність, вміння долати опір соціальних сил, здатність впливати на інших з допомогою результатів своєї діяльності [43, с. 14], готовність ризикувати, чутливість до змін, налаштованість на перетворення навколишнього світу [32, с. 93-94], неординарний тип мислення, прагнення самоутвердитися [2, с. 687].

Суб'єкт підприємницької діяльності може мати статус фізичної особи (індивіда), юридичної особи (підприємства), а також об'єднання юридичних осіб. Як юридичні особи, так і фізичні особи-підприємці – всі вони підлягають державній реєстрації, порядок якої визначається нормативно-правовими актами [7].

Із процитованого вище визначення підприємництва у Господарському кодексі України можна виділити основні його ознаки. До таких належать:

1. Самостійність. Підприємець здійснює відповідну діяльність сам, виходячи із власних можливостей. Він опирається на зазначений у Господарському кодексі України принцип свободи підприємницької діяльності, який зокрема передбачає можливість вільно обирати та здійснювати вид підприємницької діяльності, свободу в наймі робочої сили, свободу у виборі організаційно-правової форми підприємництва тощо. Також підприємець у рамках господарської діяльності самостійно розпоряджається належним йому майном та отриманим від цієї діяльності прибутком.

2. Ініціативність. Оскільки ніхто не може змусити підприємця займатися підприємництвом без його згоди, він керується у своїх діях власними бажаннями, проявляє в цьому плані ініціативу. Ініціативність передбачає є творчий пошук оригінальних ідей та рішень, креативність, впровадження інновацій у процесі виробництва, реалізації продукції, управління підприємством.

3. Систематичність. Під систематичністю розуміють здійснення підприємницької діяльності на регулярній (постійній) основі. Однак чіткіших роз'яснень параметрів систематичності для визначення підприємництва в нормативно-правовій базі України не зазначено.

4. Ризиковість. Немає гарантій, що підприємець зможе досягти запланованих результатів у своїй діяльності. Завжди присутня ймовірність негативних майнових, фінансових, організаційних наслідків, які повинні усвідомлюватися підприємцем.

5. Мета. Основною метою підприємницької діяльності є одержання прибутку. Однак це не єдина його мета. В окремих випадках може ставитися завдання участі у благодійницьких проектах, створення робочих місць тощо. Слід також зазначити, що у разі несприятливих обставин результатом підприємницької діяльності може бути збиток. Однак така діяльність все ж залишатиметься за визначенням підприємницькою [31, с. 11-14].

Повніше розкрити сутність підприємництва як суспільного явища можна, розглядаючи функції, які на нього покладаються. За результатами опрацювання низки наукових праць виділено такі основні функції підприємництва (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні функції підприємництва*

Функція	Зміст функції
Економічна	Мобілізація ресурсів та формування їх у виробничо-господарські комплекси для виробництва товарів і послуг, призначених для задоволення потреб їхніх споживачів
Організаційна	Організація виробництва та збуту товарів і послуг, яка супроводжується впровадженням нових форм та методів організації виробництва, нових форм заробітної плати, раціональним поєднання основних елементів системи продуктивних сил і контролем за їх використанням
Новаторська (інноваційна)	Сприяння процесу продукування нових ідей (технічних, управлінських та ін.), здійснення дослідно-конструкторських розробок, створення нових товарів, надання нових послуг, впровадження наукових розробок, пов'язаних з господарським ризиком
Господарська	Забезпечення найефективнішого використання ресурсів – трудових, матеріальних, зокрема земельних в аграрному виробництві, фінансових, інтелектуальних, інформаційних тощо
Соціальна	Виготовлення товарів та послуг, необхідних суспільству. Виховання активних, здатних до самореалізації в суспільному житті осіб
Стимулююча	Формування механізму, що мотивує ефективно використовувати ресурси, максимально задовольняти потреби споживачів
Особистісна	Самореалізація підприємця з урахуванням мети, яку він перед собою ставить, отримання ним задоволення від своєї діяльності

*Сформовано за джерелами [8, с. 22; 14, с. 723; 43, с. 17; 49, с. 148-149].

Підприємництво в Україні може здійснюватися в різних організаційних формах. Основними такими формами є підприємство та індивідуальна підприємницька діяльність [8, с. 27]. За вкладом у формування ВВП країни домінуючою організаційною формою підприємництва є підприємство. У Господарському кодексі України (стаття 62) подане визначення, згідно з яким підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, який створений для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством України. Це юридична особа, яка має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, може мати печатки [7]. Індивідуальна підприємницька діяльність стосується ведення господарської діяльності в невеликих масштабах. Її здійснюють фізичні особи, які повинні зареєструватися у визначеному законодавством порядку. Принциповим є те, що підприємець має право вибору організаційної форми підприємницької діяльності.

На практиці підприємницька діяльність може здійснюватися в різних організаційних формах, галузях та сферах економіки, із залученням різного складу суб'єктів, у різних масштабах тощо. Це обумовлює існування різних видів підприємницької діяльності. Розглядаючи їх, доцільно застосовувати класифікацію цих видів за окремими суттєвими ознаками (рис. 1.1).

Особливо важливу роль в економіці майже всіх країн світу, у тому числі України, займає виробниче підприємництво. Воно стосується виробництва товарної продукції, виконання робіт, продукування послуг, на які існує попит з боку споживачів, готових їх купити. Виробниче підприємництво у свою чергу охоплює діяльність у багатьох галузях та сферах економіки. Стосовно інших основних видів підприємництва за сферою діяльності, то комерційне підприємництво пов'язане з організацією обміну, розподілу та споживання товарів чи послуг. Його наповненням є здійснення товарно-грошових і торговельно-обмінних операцій. Фінансово-кредитне підприємництво є діяльністю у сфері обігу специфічного товару – грошей, цінних паперів.

Рис. 1.1 Класифікація видів підприємницької діяльності*

*Сформовано за джерелом [8, с. 27].

Виробниче підприємництво є основним видом підприємницької діяльності в галузі сільського господарства. До виробничої діяльності в сільському господарстві відноситься вирощування сільськогосподарських культур та виробництво продукції тваринництва, які переважно підлягають подальшій переробці на продукти харчування або інші промислові товари [2, с. 689]. До виробничої діяльності в галузі сільського господарства відноситься й надання послуг, пов'язаних з виробництвом рослинницької і тваринницької продукції.

кції. Якщо такі послуги виступають товаром, їх продукування є видом підприємницької діяльності.

У сфері аграрного бізнесу присутнє й комерційне підприємництво, пов'язане з операціями купівлі-продажу. Аграрним товаровиробникам для забезпечення свого функціонування, отримання доходу потрібно організувати продаж виробленої продукції та придбання товарів та послуг виробничого (в сільському господарстві) призначення.

Майже всі сільськогосподарські підприємства за формою власності відносяться до приватних. Серед них – як підприємства, власником яких є одна особа, так і господарські товариства, засновані кількома фізичними та/чи юридичними особами. Присутні в галузі й кооперативи: станом на 1 жовтня 2023 року в Україні налічувалося 2286 зареєстрованих сільськогосподарських кооперативи, але серед них лише 457 були активними (діючими) [33].

У сфері аграрного виробництва присутні й фізичні особи-підприємці. За даними Державної служби статистики України станом на 1 липня 2024 року в Україні налічувалася 21 тисяча суб'єктів із таким статусом, які спеціалізувалися на виробництві сільськогосподарської продукції та надання послуг у галузі сільського господарства [33]. Йдеться переважно про суб'єктів мікропідприємництва, на яких припадає відносно невелика частка в обсязі реалізованої продукції, але які є невід'ємною складовою системи аграрного бізнесу з важливими соціальними функціями. Також виробниками сільськогосподарської продукції в Україні є велика кількість (кілька мільйонів) особистих селянських господарств. Хоча вони реалізують частину своєї продукції, ці господарства офіційно не відносяться до категорії суб'єктів підприємництва.

Досліджуючи підприємницьку діяльність у сільському господарстві, автори вважають за доцільне дати окреме визначення такій діяльності за галузевою ознакою. Зокрема, Д. Борисовський вважає, що сільськогосподарське підприємництво є економічною діяльністю, яка ґрунтується на власному інтересі й ризику, максимальному використанні природно-біологічних складових агроценозу в поєднанні з комплексом заходів щодо економічно, соціа-

льно та екологічно доцільного виробництва сільськогосподарської продукції [4, с. 200-201]. Дослідник Ю. Кормишкін розглядає дефініцію «аграрне підприємство». Він визначає його як сукупність усіх операцій з виробництва сільськогосподарських товарів, надання послуг у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробки, постачання у відповідній галузі, дослідження ринку, реалізації [20, с. 53].

Учені Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» зазначають, що підприємство в аграрному комплексі економіки є надважливим інститутом ринку, який виступає організаційно-економічною базою для забезпечення розвитку сільських територій, формування продовольчої безпеки на локальному, національному глобальному рівнях. Вони вказують, що за останні десятиліття в аграрному секторі України еволюційно сформувалася ефективна модель господарювання, яка базується на поєднанні переваг великомасштабного та дрібнотоварного виробництва [47, с. 172].

Підприємницька діяльність у сільському господарстві загалом здійснюється за тими ж принципами, виконує ті ж функції, що й підприємницька діяльність у інших галузях економіки. Водночас окремі автори вказують на особливості підприємницької діяльності за участі агровиробників [2; 32, с. 95]. Серед них можна виділити наступні.

1. Економічні процеси тісно переплітаються з природними. Мінливість впливу природних чинників, зокрема погодних умов, обумовлює складність прогнозування результатів аграрного підприємництва, підвищує його ризики.

2. Особлива роль у забезпеченні виробничого процесу в галузі належить земельним угіддям. Землі сільськогосподарського призначення є обмеженим і незамінним ресурсом. Володіння ними в переважній більшості галузей сільськогосподарського виробництва визначає масштаби підприємницької діяльності, розміри суб'єктів господарювання.

3. Розвиток аграрного підприємництва створює можливості для працевлаштування сільського населення, формування бюджетів територіальних

громад, сформованих сільським населеними пунктами, що обумовлює виняткове його значення в забезпеченні соціального розвитку сільських територій.

4. Сезонний характер виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції обумовлює коливання протягом року активності підприємницької діяльності в сільському господарстві та суміжних галузях економіки. Спостерігається варіація упродовж року в залученні робочої сили, фінансових ресурсів, цін на окремі види агропродовольчої продукції. Необхідні значні витрати на організацію зберігання цієї продукції.

5. Сільськогосподарські підприємства виходять на ринок із традиційними видами рослинницької і тваринницької продукції, серед них рідко зустрічаються інноваційні товари. Інноваційний розвиток агровиробників реалізується через впровадження технологічних, організаційних інновацій.

6. Суб'єкти сільськогосподарського підприємництва помітно різняться розмірами – обсягами виробництва продукції, залученими ресурсами, зокрема площею сільськогосподарських угідь, поголів'ям тварин. Серед агровиробників присутні як невеликі господарства сімейного типу (фермерські господарства), так і великі компанії – агрохолдинги, що складаються з низки дочірніх підприємств.

7. Від рівня розвитку аграрного підприємництва залежить продовольча безпека країни та окремих регіонів. Це обумовлює важливість державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, продукція яких за цінами має бути доступна для населення.

Отже, сільське господарство є однією з основних галузей матеріального виробництва. Тому розвиток підприємництва в цій галузі є важливим чинником, що визначає економічну, соціальну і політичну стабільність в країні. Від нього залежить соціально-економічний розвиток сільських територій. В умовах війни аграрне підприємництво демонструє високу стійкість і визначає економічну незалежність України.

1.2. Організація виробництва продукції скотарства як виду підприємницької діяльності

Підприємницька діяльність за участю сільськогосподарських товаровиробників здійснюється в багатьох галузях аграрного виробництва, продуктивних підкомплексах. До числа основних із таких галузей слід віднести скотарство, яке присутнє в усіх регіонах України, в тому числі у Львівській області. У цій галузі задіяні значні ресурси. Вона відіграє важливу роль в економіці країни завдяки як високій частці у загальному обсязі виробництва продукції сільського господарства, так і впливу на рівень забезпечення населення продуктами харчування [18, с. 45].

Скотарство є тваринницькою галуззю, яка ґрунтується на розведенні і продуктивному використанні великої рогатої худоби. Основними видами продукції галузі є молоко і приріст великої рогатої худоби. Їх виробництво формує сировинну базу для розвитку м'ясо-молочної промисловості. Від безперервного надходження відповідної сировини залежать результати функціонування інших суб'єктів підприємницької діяльності – молокопереробних і м'ясопереробних підприємств, а також підприємств легкої промисловості, які використовують шкури великої рогатої худоби. Крім того, побічним продуктом утримання великої рогатої худоби є гній – цінне органічне добриво. Переважно сільськогосподарські виробники використовують гній для задоволення власних потреб при виробництві продукції рослинництва, але він також може бути проданий іншим агровиробникам, виступати товаром.

Біологічною властивістю великої рогатої худоби є її спроможність використовувати й добре засвоювати дешеві рослинні корми – соковиті та зелені, продукцію вирощування кормових культур. Тим самим скотарство відіграє важливу роль в екологізації сільськогосподарського виробництва. Зокрема, розвиток галузі сприяє вирішенню проблеми дефіциту гумусу, вміст якого в ґрунтах України невпинно зменшується. Згідно з науковими даними, внесення в ґрунт на один гектар 8-10 т гною дає змогу не тільки підтримува-

ти баланс гумусу, а й поступово підвищувати його вміст [45, с. 36]. А саме таку кількість гною можна отримати за рік від однієї корови. З іншого боку, розвиток скотарства в теперішніх умовах передбачає підвищенням концентрації поголів'я тварин, що супроводжується накопиченням значної кількості екскрементів і технологічних стоків на обмежених територіях, а це спричинює певні екологічні проблеми [26, с. 99]. Тобто, організація виробництва продукції скотарства передбачає врахування екологічних аспектів відповідної господарської діяльності.

Виробництво продукції скотарства є більш-менш рівномірним протягом року. Тим самим реалізація продукції скотарства у будь-який період сприяє згладжуванню сезонності в сільському господарстві, регулярному надходженню коштів для задоволення в них потреб підприємства. Слід також враховувати соціальний ефект від розвитку скотарства – завдяки цілорічному функціонуванню воно створює умови для підтримання соціальної стабільності в сільській місцевості за рахунок зайнятості населення, створення робочих місць [19, с. 65].

Залежно від продукції, що виробляється, виділяють молочне і м'ясне скотарство. Молочне скотарство відіграє особливо важливу роль у забезпеченні потреб населення продовольством. Ця галузь в Україні забезпечує виробництво 99% сировинного молока. Молоко є одним з основних продуктів харчування, яке містить усі необхідні для життя людини компоненти, повністю засвоюється організмом і має високий попит у споживачів. Воно відзначається високою калорійністю або кількістю теплової енергії, яку виділяє в організмі людини. При споживанні 1 кг молока виробляється 690 ккал, що за калорійністю прирівнюється до 400 г яловичини [26, с. 116].

Молоко вважається практично незамінним харчовим продуктом у дитячому віці. У ньому містяться всі необхідні поживні речовини, є майже всі відомі сьогодні вітаміни. Сировинне молоко, одержане від корів, переробляється на молокопереробних підприємствах на молочні продукти – масло, сир, сметану, різні кисломолочні продукти. Завдяки високій харчовій і біологічній

цінності молочні продукти забезпечують повноцінність харчування людини, а рівень їх споживання слугує ознакою рівня життя, соціального добробуту населення країни [26, с. 116].

Молочне скотарство є ядром молокопродуктового підкомплексу – важливого елемента АПК. Цей підкомплекс окрім безпосередньо виробництва сировинного молока включає сфери виробництва кормів, переробки молока й виробництва молокопродуктів, торгівлі для реалізації молоточних продуктів населенню як кінцевому споживачу, виробничої й обслуговуючої інфраструктури. Отже, підприємницька діяльність у молочному скотарстві забезпечує діяльність численних суб'єктів підприємництва в суміжних галузях.

Велика рогата худоба є важливим джерелом одержання м'яса – яловичини і телятини. Як продукт яловичина відзначається високими харчовими якостями. Вона містить 18-20% білка, відзначається високою калорійністю. Телятина виділяється дієтичними характеристиками. Водночас слід вказати на необхідність особливих умов для транспортування і зберігання м'яса великої рогатої худоби.

М'ясне скотарство є складовою м'ясопродуктового підкомплексу АПК. Окрім нього постачальниками сировинного м'яса в Україні є такі галузі, як свинарство і птахівництво. Зараз м'ясне скотарство не витримує конкуренції з ними, його частка у формуванні м'ясного балансу в країні зменшується. Однак не слід прогнозувати, що виробництво м'яса великої рогатої худоби повністю припиниться. Окрім спеціалізованого м'ясного скотарства джерелом його виробництва є й продукт забою вибракуваних молочних тварин.

Існують певні фізіологічні норми (рекомендації) щодо споживання молока та яловичини. Вважається, що в Україні фізіологічний мінімум споживання молока й молочних продуктів у перерахунку на мололо повинен становити 353,3 кг, раціональна норма споживання – 380-400 кг [6, с. 7]. Річна потреба в м'ясі та продуктах його переробки за прийнятими в Україні нормами харчування складає 82 кг. Споживання яловичини на рік з розрахунку на одну особу повинно становити: для дітей віком до 6 років 11,7 кг, від 6 до 18

років – 18,3, дорослих працездатних – 16,0, непрацездатних – 12,9 кг [52, с. 168].

Однак в Україні споживання молока з розрахунку на одну особу у 2022 році становило всього 199,0 кг, яловичини – 6,9 кг при загальному обсязі споживання м'яса – 53,1 кг [38]. Звичайно, на вкрай низький рівень споживання відповідних продуктів харчування негативно впливає війна в Україні. Однак однією з причин незадовільного за якісними параметрами харчування населення нашої країни є й незадовільний стан галузі скотарства, який простежується вже багато років.

В Україні основними виробниками продукції скотарства є сільськогосподарські підприємства і господарства населення. Зараз у Львівській області переважна більшість молока і яловичини виробляється в господарствах населення. Однак поголів'я великої рогатої худоби й корів у тому числі в цих господарствах стрімко зменшується (табл. 1.2). Потенціал господарств населення збільшувати виробництво молока та яловичини практично вичерпаний [24, с. 177], більше того, він не забезпечує навіть просте відтворення.

Падіння показників поголів'я тварин і виробництва продукції скотарства у господарствах населення є дуже стрімким. За доволі невеликий період – з 2020 по 2023 рік поголів'я великої рогатої худоби, обсяг виробництва яловичини в цій категорії господарств зменшився майже удвічі, виробництва молока – на третину. Оцінюючи перспективи товарного виробництва (для продажу) продукції скотарства в господарствах населення, слід зважати на те, що більшість таких господарств орієнтовані на споживання виробленої продукції всередині домогосподарства. Одержані ж доходи від продажу частини виробленої продукції вони розглядають лише як джерело виживання у складній ситуації, додатковий фінансовий ресурс [19, с. 68].

У сільськогосподарських підприємствах динаміка показників виробництва продукції скотарства краща. Тут вдалося призупинити скорочення поголів'я тварин у галузі, в останні роки простежується тенденція до збільшення обсягів виробництва молока і вирощування великої рогатої худоби в живій

вазі. Однак негативним є те, що кількість підприємств, які займаються виробництвом продукції скотарства, скорочується. Так, на початку 2024 року велику рогату худобу у Львівській області утримували всього 98 підприємств, виробниками коров'ячого молока було 75 підприємств [40]. Також роль сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції скотарства в області залишається доволі низькою: на них у 2023 році припадало всього 9,7% виробництва молока та 9,5% вирощування великої рогатої худоби в живій вазі.

Таблиця 1.2

Динаміка поголів'я великої рогатої худоби та обсягів виробництва продукції скотарства у Львівській області*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2020 р., %
Усі категорії виробників					
Поголів'я на кінець року, голів: великої рогатої худоби	144,3	126,7	99,0	83,4	57,8
у т. ч. корів	84,8	75,9	64,4	58,1	68,5
Обсяг виробництва молока, тис. т	460,1	425,3	387,5	322,9	70,2
Вирощування великої рогатої худоби у живій вазі, тис. т	39,4	32,4	21,4	23,2	58,9
у тому числі підприємства					
Поголів'я на кінець року, голів: великої рогатої худоби	16,2	14,8	15,3	15,1	93,2
у т. ч. корів	6,9	6,4	6,8	6,8	98,6
Обсяг виробництва молока, тис. т	29,8	29,2	30,7	31,4	105,4
Вирощування великої рогатої худоби у живій вазі, тис. т	1,9	2,2	2,1	2,2	115,8
господарства населення					
Поголів'я на кінець року, голів: великої рогатої худоби	128,1	111,9	83,7	68,3	53,3
у т. ч. корів	77,9	65,9	57,6	51,3	65,9
Обсяг виробництва молока, тис. т	430,3	396,1	356,8	291,5	67,7
Вирощування великої рогатої худоби у живій вазі, тис. т	37,5	30,2	19,3	21,0	56,0

* Розраховано за джерелом [41]

Іншим важливим індикатором організації виробництва продукції скотарства є продуктивність тварин. Одним із її показників є надій молока на одну корову. У 2023 році в сільськогосподарських підприємствах України надій молока на одну корову становив 7568 кг. Він значно перевищував аналогічний показник у господарствах населення, який становив 4664 кг. Також протягом останніх років спостерігалось помітне зростання продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах України [41]. Високі показники продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах України, динаміка в них поголів'я великої рогатої худоби вказують на те, що майбутнє скотарства доцільно пов'язувати з його розвитком саме в цих суб'єктах господарювання.

Стрімке скорочення поголів'я тварин і обсягів виробництва продукції скотарства в господарствах населення повинно свідчити про те, що існує попит на продукцію скотарства, вироблену сільськогосподарськими підприємствами. Свідченням такого попиту є динаміка цін закупівлі цієї продукції, які протягом останніх років високими темпами зростали (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Середні ціни реалізації продукції скотарства сільськогосподарськими підприємствами України, грн за тону*

* Побудовано за джерелом [35]

Ціни реалізації сировинного молока на переробні підприємства сільськогосподарськими підприємствами помітно перевищують відповідні ціни реалізації молока господарствами населення. Так, у 2023 році сільськогосподарські підприємства продавали молоко на переробні підприємства за середньою ціною 12181,0 грн/т. Ціна продажу молока була на третину нижчою – 7732,8 грн/т. Різниця в ціні обумовлена якістю молочної сировини. Господарства населення не здатні забезпечити високі стандарти чистоти та інших параметрів якості молока, яке йде на переробку. Це вказує на необхідність і безальтернативність розвитку молочного скотарства саме в сільськогосподарських підприємствах.

Розвиток скотарства в сільськогосподарських підприємствах потребує значних інвестицій – на збільшення поголів'я тварин, покращення матеріально-технічної бази, зміцнення кормової бази тощо. У зв'язку зі складним фінансовим становищем сільськогосподарські підприємства для збільшення потенціалу скотарства повинні використовувати кредити. Особливо потрібними їм є довгострокові кредити. У довоєнний період в Україні реалізовували програми фінансової підтримки розвитку скотарства в підприємствах.

Підприємства матимуть економічні стимули інвестувати в розвиток скотарства, якщо закупівельні ціни на їхню продукцію покриватимуть виробничі та накладні витрати. В умовах воєнного стану відсутня офіційна інформація органів статистики про економічну ефективність, зокрема рентабельність виробництва продукції скотарства. Відомо, що у 2020 році в Україні в сільськогосподарських підприємствах рівень рентабельності молока становив 20,4%, що є доволі високим показником, однак виробництво м'яса великої рогатої худоби було збитковим – рівень його збитковості становив 20,4%. Інакша ситуація складалася у Львівській області: у 2020 році рівень рентабельності молока в підприємствах становив всього 8,2%, однак рівень збитковості м'яса великої рогатої худоби – всього 7,0%.

На основі цієї інформації доходимо висновку, що в довоєнний період в Україні загалом склалися доволі сприятливі економічні умови для розвитку

підприємницької діяльності в молочному скотарстві, однак у Львівській області вони були загалом гірші. В Україні й у Львівській області загалом м'ясне скотарство було збитковою галуззю, що не створювало стимулів для її розвитку.

Учені, які досліджують проблеми розвитку м'ясного скотарства, зазначають, що вирощування і відгодівля великої рогатої худоби залишаються не-прибутковим бізнесом. Незацікавленість виробників у цьому бізнесі виступає одним із найсуттєвіших чинників скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Збитковість виробництва продукції пов'язана з її високою собівартістю, яка є наслідком застосування застарілих технологій, високих цін на вхідні матеріально-технічні ресурси (корми, ветеринарні препарати, логістичні послуги, енергоресурси тощо) [19, с. 68].

Хоча узагальнюючі дані про показники рентабельності продукції скотарства в Україні та області загалом під час воєнного стану відсутні, відомо, що під час війни умови для виробництва цієї продукції значно ускладнилися. Це пов'язано із: порушенням логістики і втратою сировинно-збутових ланцюгів; нестачею обігових коштів у агровиробників; браком виробничих ресурсів, зокрема кормів, ветпрепаратів, племматеріалу тощо; втратою таких ресурсів (тварин, приміщень, техніки) на територіях, що постраждали від воєнних дій; здорожчанням палива; нестачею кадрів через вимушену міграцію та мобілізацію; проблемами з енергопостачанням та ін. [48, с. 267-268].

Дослідники зазначають, що в складних умовах війни питання економічної ефективності виробництва продукції скотарства відійшло на другий план. Для більшості сільськогосподарських підприємств – виробників цієї продукції головним завданням є збереження поголів'я тварин в умовах припинення програм державної підтримки скотарства, які реалізовували в минулому [48, с. 270]. Тому важливо зберегти ресурсний потенціал для відродження скотарства в тих регіонах, які не зазнають прямого впливу воєнних дій, зокрема у Львівській області.

Одним із шляхів підвищення ефективності галузі скотарства є підвищення концентрації поголів'я тварин на спеціалізованих підприємствах. Такий шлях розвитку скотарства, особливо молочного, реалізовується в Україні. Станом на початок 2024 року більше половини (55,2%) поголів'я корів знаходилося на підприємствах, які утримували 500 і більше голів корів [41]. Це вигідно тим, що концентрація виробництва дає змогу застосовувати прогресивні технології утримання і годівлі тварин, впроваджувати ефективні, раціональні технічні засоби для комплексної механізації виробничих процесів, використовувати високопродуктивні породи великої рогатої худоби [19, с. 71].

З урахуванням реального стану скотарства в Україні слід вести мову спочатку про відродження цієї галузі, а вже потім про її розвиток [19, с. 72]. Для досягнення реального прогресу слід орієнтуватися на застосування індустріальних методів виробництва при достатньо великій його концентрації. Паралельно слід працювати над вирішенням окремих питань ведення підприємницької діяльності в галузі, які стосуються формування міцної кормової бази, створення високопродуктивного стада тварин, наявності висококваліфікованих працівників і виробничих приміщень, придатних для застосування прогресивних технологій виробництва продукції скотарства.

1.3. Методика дослідження підприємницької діяльності в галузі скотарства

Вирішення питання методики економічних досліджень, обрання методів та прийомів дослідження, визначення особливостей їх застосування безпосередньо впливає на результати дослідження конкретного об'єкта. Переважно під методикою розуміють сукупність методів, прийомів виконання чого-небудь, зокрема й проведення дослідження, вивчення певного процесу чи явища. Складові методики підбирають, виходячи з характеристик об'єкта до-

слідження, конкретних завдань, які перед ним ставляться. Отже, під методикою дослідження, виконаного в рамках кваліфікаційної роботи, розуміємо сукупність принципів, методів, прийомів, що використані для аналізу стану, обґрунтування напрямів удосконалення підприємницької діяльності в галузі скотарства в сільськогосподарському підприємстві, яким є

.....

Проведене дослідження базується на застосуванні загального методу наукового пізнання – діалектичному. В основі цього методу покладені принципи пізнаваності реального світу, об'єктивної причинної зумовленості (детермінованості) явищ, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного, зв'язок теорії з практикою [52, с. 39]. Застосування діалектичного методу дає змогу простежити дію економічних законів у рамках явища, яке вивчається, пояснити на основі цього закономірності та тенденції розвитку, існуючі суперечності, визначати способи їх усунення.

Підприємництво в галузі скотарства розглядали як елемент підприємницької діяльності в сільському господарстві, яка у свою чергу є елементом підприємницької діяльності в національній економіці. Умови розвитку скотарства визначаються значною мірою умовами розвитку аграрного бізнесу в Україні, можливостями його виходу на глобалізаційний ринок.

Досліджуючи підприємницьку діяльність у галузі скотарства, виходили з особливостей цієї галузі, важливості її розвитку для забезпечення продовольчої безпеки країни, соціально-економічного розвитку сільських територій, а також можливостей отримання доходів від продажу молока та великої рогатої худоби сільськогосподарськими товаровиробниками. Важливими є взаємовідносини виробників продукції скотарства з їх діловими партнерами, зокрема з підприємствами, яким вони продають свою продукцію, закупають ресурси. За результатами цих взаємовідносин визначаються показники ефективності підприємницької діяльності.

Окрім зовнішнього середовища, представленого його партнерами, кон'юнктурою ринку продукції скотарства, еконо-

мічними процесами в країні, потрібно досліджувати й внутрішнє середовище, що визначає умови виробництва молока та відгодівлі великої рогатої худоби. До нього відносяться обсяг і характеристики ресурсів суб'єкта господарювання, система управління ними. Галузь скотарства – не єдиний вид економічної діяльності у Тому потрібно проаналізувати місце цієї галузі в економіці господарства, зміну показників, що характеризують це місце.

Вивчаючи певну проблему, застосовують загальні (загальнонаукові) та конкретно-наукові методи дослідження. Загальні методи використовують у дослідженнях, які стосуються різних галузей науки, об'єктів пізнання. Вони переважно не дають числової характеристики, а вказують на те, як досліджували процеси та явища, які підходи застосовували при цьому [51, с. 28]. Конкретно-наукові методи використовують у конкретній сфері, зокрема в нашому випадку – при дослідженні економічних процесів і явищ.

При виконанні кваліфікаційної роботи використана низка загальних методів дослідження, зокрема: логічний метод, абстрагування, термінологічний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікації та деякі інші.

За допомогою логічного методу досліджують економічний процес у його логічній послідовності, прямуючи від простого до складного, уникаючи випадковостей [51, с. 29]. Розглянувши у кваліфікаційній роботі теоретичні аспекти підприємницької діяльності загалом, розкрили їх особливості стосовно сільського господарства, а згодом розглянули й особливості її організації в галузі скотарстві. Провівши аналіз підприємницької діяльності у галузі скотарства за низкою показників, перейшли до визначення шляхів підвищення ефективності цієї діяльності.

Метод абстрагування полягає в уявному відволіканні від несуттєвих властивостей і зв'язків об'єкта, що вивчається, та виділення тих сторін, що представляють особливий інтерес [51, с. 28]. На результати підприємницької діяльності суб'єкта аграрного виробництва в галузі скотарства впливає бага-

то чинників. Потрібно було визначити найсуттєвіші з них. Поглиблено аналізували ті, які стосуються формування витрат на виробництво продукції скотарства та умов її реалізації.

Методи абстрагування та логічний у комплексі формують абстрактно-логічний метод. З його допомогою опрацьовують теоретичні аспекти питань, які досліджують, сформульовані висновки.

Метод дослідження – аналіз передбачає абстрактне розчленування (деталізацію) об'єктів аналізу на складові елементи. Після цього кожен з виділених частин досліджують окремо [51, с. 28]. Вивчаючи підприємницьку діяльність у галузі скотарства, окремо розглядали діяльність, пов'язану з виробництвом молока та виробництвом яловичини (відгодівлею великої рогатої худоби на м'ясо). У рамках підприємницької діяльності аналізували процес виробництва продукції та її реалізацію. Досліджуючи витрати, приділяли увагу аналізу окремих статей витрат.

Метод дослідження – синтез як зворотний до аналізу процес передбачає узагальнення впливу різних причин, підведення підсумків [51, с. 29]. Він застосований для формулювання основних висновків про стан галузі скотарства в господарстві та перспективи його розвитку. Близький за змістом до методу синтезу індуктивний метод, суть якого полягає в отриманні загальних висновків і положень на основі розгляду окремих фактів [51, с. 29].

При розгляді теоретичних аспектів підприємницької діяльності застосували метод класифікації. Він передбачає поділ сукупності досліджуваних елементів на групи за певними ознаками. Застосуванням цього методу є наведена у кваліфікаційній роботі класифікація видів підприємницької діяльності.

Оскільки досліджували підприємницьку діяльність у галузі скотарства в конкретному сільськогосподарському підприємстві, застосовано монографічний метод дослідження. Суть цього методу полягає у вивченні явища, дослідженні окремих аспектів вирішення проблеми на прикладі окремого

об'єкта. Таким об'єктом виступає виробник продукції скотарства –

.....

Важливим принципом, який повинен дотримуватися при проведенні дослідження, є принцип об'єктивності. Він передбачає отримання результатів дослідження, які реально відображають об'єктивну дійсність, базуються на використанні достовірної інформації, представленій в бухгалтерській і статистичній звітності [51, с. 10-11]. Для того, щоб одержані висновки були об'єктивними, потрібно опрацювати інформацію, отриману з різних і надійних джерел.

При проведенні дослідження, результати якого відображені у кваліфікаційній роботі, використовували дані статистичної звітності та інші матеріали, отримані від Також опрацьовували дані Державної служби статистики України, опубліковані на її офіційному сайті [35; 41]. Використані наукові публікації (монографії, статті) українських вчених, де відображена інформація щодо організації сільськогосподарського виробництва, підприємницької діяльності в аграрному секторі загалом і в галузі скотарства зокрема.

До конкретно-наукових методів дослідження, використаних при виконанні кваліфікаційної роботи, слід віднести метод порівняння, системи показників, економіко-статистичні методи, табличний, графічний, елімінування, SWOT-аналіз.

Порівняльний метод вважається найпоширенішим у дослідженнях з економічної проблематики. Він передбачає порівняння показників, які характеризують досліджуваний об'єкт, з нормативними, даними попередніх років, середніми за галуззю показниками. Метод дає змогу встановити тенденції у розвитку об'єкта дослідження, особливості аналізованого підприємства серед інших таких підприємств [51, с. 30]. Застосовуючи цей метод, порівнювали показники виробництва продукції скотарства у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, на основі чого було зроблено висновок про переваги підприємств для забезпечення розвитку галузі. Також порівню-

вали показники, які стосуються виробництва і реалізації продукції скотарства, із аналогічними показниками за підприємствами Львівської області.

До конкретно-наукових методів дослідження відноситься формування переліку показників, за якими це дослідження проводять. У кваліфікаційній роботі аналізували систему показників, які стосуються обсягу ресурсів, задіяних у для виробництва продукції скотарства. Розглядали показники технологічної та економічної ефективності виробництва цієї продукції у господарстві. Як критерії технологічної ефективності виробництва продукції скотарства використані показники продуктивності тварин. Економічну ефективність її виробництва досліджували через порівняння доходів від продажу продукції з витратами чи ресурсами, задіяними для її виробництва.

Подаючи характеристику як внутрішнього середовища забезпечення підприємницької діяльності, використали систему показників для відображення фінансового стану цього підприємства. Система показників фінансового стану відноситься до критеріїв економічної ефективності його функціонування.

Для опрацювання цифрових даних під час аналізу використані статистичні методи дослідження. Вони були задіяні для встановлення тенденцій у розвитку галузі скотарства в Україні, Львівській області, у Проаналізували структуру витрат на виробництво продукції скотарства, відхилення в показниках фінансового стану в досліджуваному господарстві.

Для представлення даних за сукупністю показників, відображення їх у зручній для сприйняття формі, застосовано табличний та графічний методи. Табличний метод дає змогу охопити як єдину систему [51, с. 31]. У кваліфікаційній роботі таблиці доповнювали текстовим їх аналізом. Статистичні графіки, зокрема діаграми, застосовані для презентації результатів дослідження.

SWOT-аналіз є методом стратегічного аналізу, який у кваліфікаційній роботі застосований для характеристики середовища розвитку галузі скотарства в досліджуваному За допомогою цього методу подано характеристику сильних (*strength*) та слабких (*weaknesses*) сторін як елементів внутрішнього середовища розвитку галузі, сприятливих можливостей (*opportunities*) і потенційних загроз (*threats*) для відображення характеристик зовнішнього середовища розвитку галузі скотарства.

Для прогнозування перспектив розвитку скотарства у застосовано розрахунково-конструктивний метод. Він відображає зв'язки та залежності між показниками, за якими здійснюють прогноз на перспективу.

Усі застосовані методи дослідження пов'язані між собою. Комплексне їх застосування з використанням доступних джерел інформації дало змогу привести системне дослідження умов та перспектив розвитку підприємницької діяльності в галузі скотарства у

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У ГАЛУЗІ СКОТАРСТВА

2.1. Стан та тенденції розвитку як суб'єкта підприємницької діяльності

..... є сільськогосподарським підприємством, яке було зареєстроване як суб'єкт господарювання у 2010 році. Його очолює голова, який є засновником Юридичною адресою господарства і місцем розміщення основних його виробничих потужностей є

У чинній редакції статуту зазначено, що воно є окремим самостійно створеним суб'єктом аграрних відносин, формою підприємництва громадян України у сфері землекористування, змістом якої є виробництво товарної сільськогосподарської продукції, її переробка й реалізація. Господарство, діючи на основі самоокупності, самостійно планує свою діяльність і визначає перспективи розвитку, виходячи з попиту на його продукцію, товари та послуги, та з необхідності забезпечити виробничий і соціальний розвиток господарства, підвищення доходів його членів [39].

У статуті наведений доволі великий перелік видів підприємницької діяльності, якими воно має право займатися. Основним же видом його діяльності є розведення та продуктивне використання великої рогатої худоби молочних порід. Господарство має статус племінного репродуктора з розведення великої рогатої худоби української чорно-рябої молочної породи та племінного заводу з розведення волинської м'ясної породи великої рогатої худоби. Серед інших основних видів діяльності досліджуваного господарства слід виділити вирощування зернових, бобо-

вих та олійних культур. Воно має статус насінневого господарства. Основними виробничими підрозділами господарства є тваринницька ферма та рілльнича бригада. Обслуговуючими підрозділами є тракторна бригада, автопарк, ремонтна майстерня.

Територія, на якій функціонує господарство, знаходиться в зручній доступності до основних об'єктів інфраструктури з обслуговування агровиробників, є за ґрунтово-кліматичними умовами загалом сприятливою для ведення сільськогосподарського виробництва. Тому умови для ведення підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом сільськогосподарської продукції, в тому числі скотарської, оцінюються як цілком задовільні.

У табл. 2.1 наведені основні показники діяльності Вони свідчать про різнонаправлені тенденції в окремих аспектах підприємницької діяльності досліджуваного підприємства.

У користуванні господарства у 2023 році знаходилося 1098 га сільськогосподарських угідь, майже всі вони склалися з ріллі. У статуті зазначено, що до використовуваних ним угідь належать землі, орендовані у фізичних та юридичних осіб. Із фізичними особами – власниками земельних паїв укладені договори оренди цих паїв відповідно до вимог чинного законодавства. Господарство бере на себе зобов'язання здійснювати комплекс заходів з охорони земель відповідно до законодавства України [39, с. 6].

Згідно із статутом залучає до роботи в ньому громадян за трудовим договором [39, с. 9]. Чисельність зайнятих у господарстві працівників упродовж останніх років була відносно стабільною, у 2023 році вона становила 35 осіб. Продуктивність праці, обчислена як обсяг грошових надходжень з розрахунку на одного працівника, у 2023 році порівняно з попереднім зросла, порівняно з 2021 роком практично не змінилася.

Однією з основних складових ресурсного потенціалу є наявні в його користуванні основні засоби. Згідно з даними фінансової звітності (балансів) господарства первісна вар-

тість основних засобів у його розпорядженні протягом аналізованого періоду помітно збільшилася. Це можна розглядати як зміцнення матеріально-технічної бази досліджуваного підприємства. Негативною обставиною є помітне підвищення коефіцієнта зносу основних засобів, який на кінець 2023 року становив 59,9%.

Таблиця 2.1

Основні економічні показники

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %
Площа с.-г. угідь, га	1098	1098	1098	100,0
у т.ч. ріллі	1065	1065	1065	100,0
Середньорічна чисельність працівників, осіб	34	34	35	102,9
Первісна вартість основних засобів, на кінець року, тис. грн	64320,0	73647,5	79587,6	123,7
Рівень зносу основних засобів, %	14,4	30,3	59,9	+ 45,5 п.
Грошові надходження, тис. грн	106714,8	84073,0	109797,9	102,9
у т. ч. на одного працівника	3138,7	2472,7	3137,1	99,9
Виручка від реалізації с.-г. продукції, тис. грн	106632,1	80985,0	93826,3	88,0
у т.ч. зерна	12955,1	30832,3	25729,1	198,8
насіння олійних культур	28687,5	15366,1	25104,8	87,5
продукції скотарства	64943,0	34680,8	42818,2	65,9
іншої с.-г. продукції	46,5	105,8	144,2	у 3,10 раза

Переважну більшість грошових надходжень
..... складає виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, на неї у 2023 році припадало 85,5% усіх його доходів. Основними видами сільськогосподарської продукції, яку реалізовує господарство, є зерно, насіння олійних культур та продукція скотарства. Окрім них відносно невеликі доходи господарство отримувало від продажу меду та коней. В окремі

роки виручка від реалізації різних видів продукції суттєво коливалася. Це означає, що господарство вносить зміни у свою підприємницьку діяльність, намагаючись її оптимізувати з урахуванням поточних обставин. На рис. 2.1 наведена усереднена за 2021-2023 рр. структура надходжень від реалізації сільськогосподарської продукції, на основі якої можна встановити спеціалізацію

Рис. 2.1. Структура виручки від реалізації сільськогосподарської продукції у, у середньому за 2021-2023 рр., %

Близько половини всіх доходів від продажу сільськогосподарської продукції господарство отримувало від реалізації продукції скотарства – молока та великої рогатої худоби. Від реалізації худоби поступало значно більше надходжень, аніж від продажу молока, отже, господарство розвиває скотарство м'ясо-молочного напрямку. Частка доходів від продажу зерна та насіння олійних культур (сої та озимого ріпаку) була практично однаковою і складала по чверті в надходженнях від реалізації сільськогосподарської продукції. Таким чином, спеціалізацію можна визначити як скотарську з розвиненим зерновиробництвом та виробництвом насіння олійних культур.

Однією з найважливіших характеристик суб'єкта господарювання, яка відображає результати його економічної діяльності та визначає його конкурентоспроможність, потенціал у діловій співпраці, є фінансовий стан підприємства. Система показників фінансового стану відображає наявність у суб'єкта господарювання фінансових ресурсів, його здатність використовувати ці ресурси для забезпечення своєї діяльності, зокрема й підприємницької, ефективність розпорядження капіталом.

Для характеристики фінансового стану суб'єкта господарювання використовують абсолютні та відносні показники. Абсолютними є вартісні показники, які відображають обсяг фінансових ресурсів, фінансові результати діяльності підприємства. Відносні показники вимірюють у коефіцієнтах та відсотках. Низка вартісних показників, що відображають інформацію про результати функціонування, наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Фінансові результати функціонування

....., тис. грн

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	106714,8	84073,0	109797,9	102,9
Разом доходів	106714,8	84106,2	110846,7	103,9
Разом витрати	94275,8	68543,7	98201,7	104,2
у т. ч. собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	93309,2	665580,0	96322,1	103,2
Фінансовий результат до оподаткування	12439,0	15562,5	12645,0	101,7
Чистий прибуток	12439,0	15562,5	12645,0	101,7

Майже повністю доходи формує чистий дохід (виручка) від реалізації продукції. У 2022 році порівняно з попереднім цей показник помітно зменшився, що пов'язано з труднощами ве-

дення підприємницької діяльності в сільському господарстві в умовах воєнного стану. Однак у 2023 році доходи та витрати підприємства зросли, перевищивши довоєнний період. Це свідчить про адаптацію бізнесу до труднощів воєнного періоду.

Кінцевим фінансовим результатом діяльності підприємства є обсяг отриманого ним чистого прибутку. З урахуванням особливостей оподаткування цей показник у ньому збігається з показником фінансового результату до оподаткування. Упродовж досліджуваного періоду простежується тенденція до зростання обсягу чистого доходу в господарстві, що позитивно характеризує його фінансово-економічний стан.

У табл. 2.3 наведена сукупність показників, в основному коефіцієнтів, які дають якісну оцінку фінансового стану

Таблиця 2.3

Динаміка показників фінансового стану

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., +/-
Коефіцієнт загальної ліквідності (покриття)*	1,12	1,88	2,53	1,41
Коефіцієнт швидкої ліквідності*	0,09	0,11	0,08	- 0,01
Коефіцієнт абсолютної ліквідності*	0,0	0,03	0,01	0,01
Власні оборотні кошти, тис. грн *	3333,4	11542,7	44067,9	40734,5
Коефіцієнт фінансової автономії*	0,68	0,77	0,75	0,07
Коефіцієнт оборотності: оборотних активів	4,21	2,27	1,90	- 2,31
кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги	56,24	30,19	38,23	- 18,01
Рівень рентабельності, %: активів	16,7	16,8	11,8	- 4,9
власного капіталу	23,4	23,2	15,6	- 7,8
усієї діяльності	13,2	22,7	12,9	- 0,3

* станом на кінець року

Коефіцієнти ліквідності відображають здатність підприємства погасити свої поточні зобов'язання. Їх розраховують через порівняння відображених у балансі підприємства оборотних активів з різним рівнем ліквідності із поточними зобов'язаннями суб'єкта господарювання [51, с. 70]. Наведені в табл. 2.3 показники ліквідності і платоспроможності в динаміці поліпшувалися. Зокрема, обсяг власних оборотних коштів зріс у 2023 році порівняно з 2021 роком у 13,2 раза. Однак лише коефіцієнт загальної ліквідності на кінець досліджуваного періоду досяг задовільного значення (більше 2). Інші коефіцієнти ліквідності залишалися значно меншими за рекомендовані значення, що свідчить про можливі труднощі у розраховатися за своїми зобов'язаннями в короткостроковому періоді.

Фінансовий стан підприємства в довгостроковій перспективі характеризують показники фінансової стійкості Коефіцієнт автономії упродовж аналізованого періоду перевищував мінімальне рекомендоване значення (0,5), простежувалася тенденція до його зростання. За цим параметром фінансовий стан залишався цілком задовільним.

Коефіцієнти оборотності відносяться до показників ділової активності, які відображають інтенсивність та ефективність використання фінансових ресурсів підприємства, окремих їх складових [51, с. 87]. Наведені в табл. 2.3 коефіцієнти оборотності зменшуються, що є негативним явищем. залучало до забезпечення своєї підприємницької діяльності додаткові ресурси, але це не супроводжувалося помітним зростанням його доходів. Середній термін погашення кредиторської заборгованості за товари, роботи і послуги зріс із 6,4 дня у 2021 році до 9,4 дня у 2023 році.

Показники рентабельності є важливими критеріями, які дають уявлення про те, наскільки ефективно підприємство здійснює свою діяльність, контролює витрати, який чистий прибуток при цьому отримує [51, с. 102]. Наведені в табл. 2.3 показники свідчать, що протягом останніх років було рентабельним суб'єктом господарювання. Хоча в динаміці показники рентабельності зменшуються, що можна поясни-

ти труднощами воєнного стану, рівень економічної ефективності його діяльності залишався доволі високим. До такого висновку доходимо, порівнявши показник рентабельності усієї діяльності досліджуваного господарства з середніми по Україні. Цей показник розраховують як відношення чистого доходу до всіх витрат підприємства. Якщо у 2022 році у господарстві показник рентабельності всієї діяльності становив 22,7 %, то в середньому по сільськогосподарських підприємствах України – 13,7 %.

Як зазначали, основною галуззю у є скотарство. Водночас близько половини від всіх доходів воно отримує від продажу рослинницької продукції. Для виробництва цієї продукції задіяні значні ресурси, а ефективність її виробництва впливає на загальний фінансово-економічний стан господарства. Для з'ясування рівня розвитку рослинницьких галузей у досліджуваному господарстві проаналізуємо досягнуті ним показники технологічної ефективності виробництва основних видів рослинницької продукції (рис. 2.2).

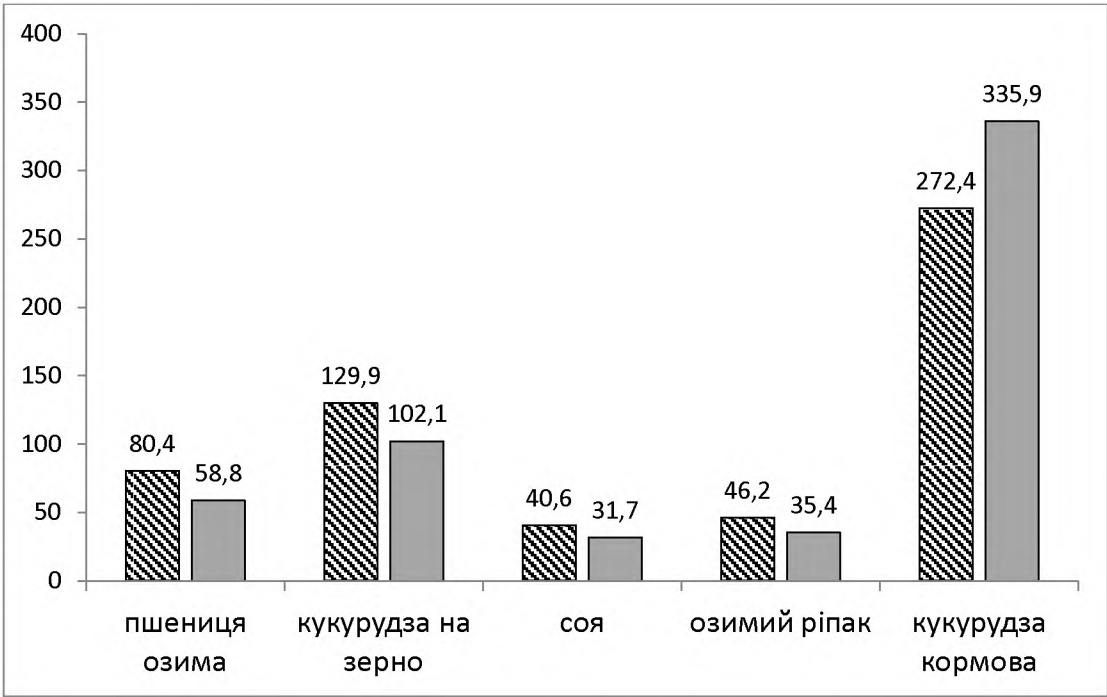

Рис. 2.2. Урожайність основних сільськогосподарських культур у та середня за сільськогосподарськими підприємствами Львівської області, 2023 р., ц/га

Технологічну ефективність виробництва продукції рослинництва оцінюють за показниками урожайності сільськогосподарських культур [51, с. 175]. Чим вищий рівень урожайності, тим ефективніше функціонує підприємство як суб'єкт аграрного бізнесу. Щоби встановити, наскільки високими є показники урожайності тих основних сільськогосподарських культур, які вирощують у господарстві, їх порівняли із середніми значеннями показників урожайності за сільськогосподарськими підприємствами Львівської області. З'ясовано, що рівень урожайності зернових та олійних культур у помітно перевищував середні дані за підприємствами області. Однак рівень урожайності кормової кукурудзи – важливої культури для забезпечення годівлі великої рогатої худоби в досліджуваному господарстві був нижчим.

Показники технологічної ефективності виробництва продукції скотарства будуть розглянуті в наступних параграфах кваліфікаційної роботи.

Проведений аналіз показав, що є економічно ефективним суб'єктом господарювання, переважна більшість параметрів фінансового стану якого є задовільними. Отримані доходи реінвестують у зміцнення матеріально-технічної бази. Це дає змогу розробляти й реалізовувати плани розвитку галузі скотарства, яка є основною в економіці господарства.

2.2. Обсяги виробництва та реалізації продукції скотарства у

.....

У першому розділі кваліфікаційної роботи зазначено, що підприємницька діяльність пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції. Тому динаміка обсягів виробництва і реалізації продукції скотарства та чинників, які безпосередньо впливають на їх формування, визначає тенденції розвитку підприємництва в галузі скотарства у відповідному сільгосппідприємстві.

Обсяги виробництва продукції скотарства формуються під впливом двох основних чинників – поголів'я тварин і середньорічної продуктивності одиниці поголів'я [51, с. 169]. Поголів'я тварин – це кількість тварин, яка в підприємстві протягом року може змінюватися. Тому при здійсненні аналізу з'ясовують чисельність тварин на певну дату, зокрема на кінець року, та визначають середньорічну їх чисельність. Основними видами продукції у скотарстві є молоко і приріст великої рогатої худоби, який відображає збільшення маси тіла тварин на відгодівлі та нагулі протягом певного періоду. Для встановлення живої маси приросту великої рогатої худоби застосовують зважування тварин. Крім того, продукцією скотарства є приплід, який отримують від маточного поголів'я – корів та нетелей. Приплід є ресурсом для формування поголів'я великої худоби в перспективі. Динаміка цих показників у наведена в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Динаміка поголів'я і продуктивності тварин та обсягів виробництва продукції скотарства у

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %
Поголів'я на кінець року, голів: великої рогатої худоби	987	710	923	93,5
у т. ч. корів	165	187	187	113,3
Поголів'я на кінець року тварин м'ясних порід, голів	63	64	63	100,0
Обсяг виробництва, ц: молока	7934	8316	7856	99,0
приросту великої рогатої худоби	2509	2810	2990	119,2
Одержано приплоду, голів	457	319	357	78,1
у т. ч. від корів	390	187	240	61,5
Жива маса одержаного приплоду, ц	159	116	132	83,0
Всього вироблено м'яса великої рогатої худоби в живій вазі, ц	2668	2926	3122	117,0
Річний удій молока на одну корову, кг	4667	4725	4201	90,0

Загальне поголів'я великої рогатої худоби складається з тварин, що відносяться до молочного скотарства (корів молочного стада) і тварин на вирощуванні та відгодівлі, які відносяться до м'ясного скотарства. Поголів'я корів у характеризується тенденцією до зростання. Воно на кінець 2023 року становило 187 голів, збільшившись порівняно з показником на кінець 2021 року на 13,3%. Крім того, за даними статистичної звітності, у ньому на кінець 2023 року налічувалося 147 телиць віком старше одного року, які можуть поповнити в перспективі стадо молочних корів. Господарство реалізовує плани збільшення молочного поголів'я, орієнтуючись на екстенсивний розвиток молочного скотарства.

Поголів'я тварин на вирощуванні та відгодівлі протягом останніх років коливалося. Воно складалося як із тварин, отриманих у самому господарстві, так і з закуплених ним у населення тварин для догодівлі з подальшою реалізацією на м'ясо. Також у частину поголів'я великої рогатої худоби складали тварини м'ясних порід.

Обсяг виробництва молока у у 2023 році порівняно з попереднім зменшився, а порівняно з 2021 роком суттєво не змінився. Отже, збільшення поголів'я корів не забезпечило зростання обсягів його виробництва, що є негативною обставиною в розвитку молочного скотарства.

Результатом господарської діяльності у м'ясному скотарстві є загальний обсяг виробництва м'яса в живій вазі, який складається із маси приросту тварин на відгодівлі і нагулі та маси одержаного приплоду. Відповідний показник у у 2023 році порівняно з 2021 роком збільшився на 17,0%. При цьому маса приросту великої рогатої худоби за цей період збільшилася на 19,2%, що вказує на позитивні тенденції у розвитку м'ясного скотарства. У 2023 році господарство отримало 357 голів приплоду загальною вагою 132 ц. Згідно з даними статистичної звітності господарства

упродовж останніх років не зафіксовано здохлих і загиблих тварин, що позитивно характеризує діяльність ветеринарної служби.

Показником продуктивності тварин у молочному скотарстві є надій молока на одну корову. Поголів'я корів у протягом року колиалося, тому при визначенні їх продуктивності розраховано річний удій молока на одну середньорічну корову. Він у 2023 році становив 4201 кг і простежується тенденція до його зниження. Щоби оцінити рівень продуктивності корів у, порівняємо його із середніми показниками по сільськогосподарських підприємствах Львівської області та України (рис. 2.3).

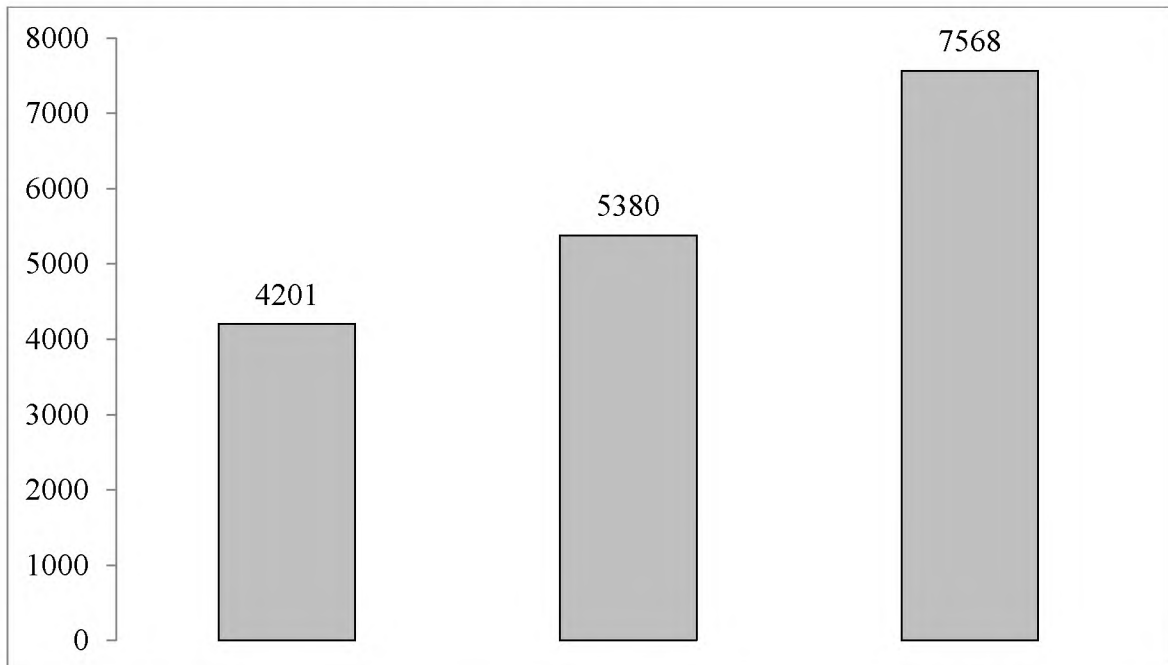

Рис. 2.3. Середній річний удій молока на одну корову, 2023 р., кг

Показник продуктивності тварин є характеристикою технологічної ефективності виробництва продукції тваринництва. Він залежить від багатьох чинників, серед яких – годівля тварин, умови їх утримання, порода тварин, ветеринарний нагляд за ними тощо. Наведені на рис. 2.3 дані свідчать, що удій на одну корову у залишався доволі низьким, помітно поступаючись середнім показникам сільськогосподарських підприємств як України, так і Львівської області. Це вказує на

наявність значних резервів до збільшення обсягів виробництва молока в господарстві на основі підвищення продуктивності корів. Обґрунтування цих резервів є важливим завданням для забезпечення розвитку підприємницької діяльності в галузі молочного скотарства у господарстві.

Процес виробництва продукції нерозривно пов'язаний з витратами підприємства, які відображають у вартісній формі обсяг затрачених на виробництво продукції ресурсів. Управління витратами є одним із основних інструментів організації підприємницької діяльності суб'єкта господарювання. Для забезпечення такого управління здійснюють аналіз витрат з використанням системи показників. Зокрема, досліджуючи витрати на виробництво в галузі скотарства в конкретному господарстві, вивчають загальну суму виробничих витрат та окремо витрати понесені на виробництво молока і приросту великої рогатої худоби, визначають затрати з розрахунку на одиницю поголів'я тварин і собівартість окремих видів продукції. Завданням аналізу є й визначення структури витрат за статтями чи елементами. Встановлюють причини змін показників собівартості.

Дані про динаміку рівня витрат на виробництво молока і приросту великої рогатої худоби, собівартість відповідних видів продукції у
, наведені в таблиці 2.5. З'ясовано, що практично всі показники, які стосуються витрат на виробництво продукції скотарства у, протягом останніх років помітно зросли. Зокрема, у 2023 році порівняно 2021 роком загальний обсяг витрат у галузі, в тому числі у молочній та м'ясній її складових, збільшився у півтора рази. Збільшення обсягу витрат може бути пов'язане із збільшенням витрат ресурсів у натуральних показниках та із подорожчанням цих ресурсів, зумовлене інфляційними процесами. Певне збільшення поголів'я корів вимагало деякого збільшення витрат ресурсів, однак вагомим чинником зростання витрат були й інфляційні процеси, оскільки ціни на окремі ресурси, що використовуються в аграрному виробництві, в умовах воєнного стану помітно зросли.

Витрати на виробництво продукції скотарства

у

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %
Виробничі витрати у скотарстві, тис. грн.	30576,3	38874,9	46438,7	151,8
у т.ч. у молочному скотарстві	7323,7	8699,4	10954,6	149,6
у м'ясному скотарстві	23252,6	30175,5	35484,1	152,6
Собівартість 1 ц приросту великої рогатої худоби, грн.	9367,7	10738,6	11867,6	128,1
Витрати на середньорічну корову молочного стада, грн.	43078	49428	56656	131,5
Собівартість 1 ц молока	923,0	1046,1	1394,4	151,4

Обсяг виробничих витрат з розрахунку на одну голову великої рогатої худоби відображає рівень інтенсивності скотарства у господарстві. Якщо збільшення цього показника пов'язано з покращенням ресурсного забезпечення галузі скотарства, це можна розглядати як позитивне явище. У
..... витрати на одну корову у 2023 році порівняно з 2021 роком зросли на 31,5%. Це приблизно відповідає рівню інфляції, яка мала місце в Україні: за даними Державної служби статистики України у 2022 році вона становила 22,6%, у 2023 році – 4,9%.

Результатом зростання загального обсягу витрат є підвищення рівня собівартості продукції. Собівартість продукції є одним із найважливіших показників ефективності виробництва продукції. У ній знаходить відображення якісна сторона підприємницької діяльності: ефективність використання задіяних ресурсів, зокрема основних засобів та матеріальних оборотних ресурсів, стан технології й організації виробництва, рівень мотивації персоналу до економії затрат, впровадження досягнень науки і передового досвіду тощо. За нижчого рівня собівартості підприємство більше одержуватиме прибутку від реалізації одиниці продукції, що створює сприятливі умови для інвестування

в модернізацію виробництва, вирішення соціальних питань через преміювання працівників тощо.

На собівартість продукції тваринництва впливають два чинники першого порядку: виробничі витрати, що припадають на одиницю поголів'я, та продуктивність тварин [51, с. 192]. У
 собівартість 1 ц молока у 2023 році порівняно з 2021 роком зросла на 51,4%. Оскільки, як було показано вище, продуктивність корів дещо зменшилася, на зростання собівартості молока негативно вплинули обидва чинники: як зростання витрат на одну корову, так і зниження річного удою молока на середньорічну корову. Протягом цього ж періоду собівартість 1 ц приросту великої рогатої худоби зросла на 28,1%. Під впливом інфляційних чинників зростання собівартості продукції скотарства є об'єктивним процесом, пов'язаним із зовнішніми по відношенню до обставинами.

Для того, щоб мати можливість управляти процесом формування витрат, контролювати їх розмір та відповідність реальним потребам суб'єкта господарювання, його можливостям їх задоволення, доцільно проаналізувати розмір цих витрат у розрізі окремих їх складових. Керуючись певною класифікацією витрат, визначають їхню структуру.

Структура витрат на виробництво продукції скотарства у
 наведена в табл. 2.6. Вона показує склад витрат за окремими їх елементами. Під елементами розуміють витрати, однорідні за своїм економічним змістом.

У структурі витрат на виробництво продукції скотарства, як молока, так і приросту великої рогатої худоби, виділяються матеріальні. Їхня частка у витратах на виробництво молока у
 у 2023 році становила 78,8 %, на виробництво приросту тварин у живій вазі – 67,6 %. Обсяг прямих матеріальних витрат впливає на формування матеріаломісткості продукції – матеріальних витрат на виробництво одиниці продукції. У 2023 році матеріаломісткість 1 ц молока становила 1099,4 грн, 1 ц

приросту великої рогатої худоби – 8026,6 грн. Протягом останніх років матеріаломісткість продукції скотарства, як і собівартість цієї продукції загалом, зростала.

Таблиця 2.6

Структура витрат на виробництво продукції скотарства
у, 2023 р.

Елементи витрат	Молоко		Приріст тварин, жива вага	
	витрати, тис. грн.	структу- ра, %	витрати, тис. грн.	структу- ра, %
Затрати на оплату праці	325,3	3,0	1280,6	3,6
Відрахуванні на соціальні заходи	65,4	0,6	257,6	0,7
Прямі матеріальні витрати	8636,8	78,8	23999,6	67,6
в т.ч. корми	6290,5	57,4	17125,4	48,3
нафтопродукти	153,3	1,4	603,5	1,7
інші матеріальні витрати	1593,0	14,5	6270,7	17,6
Амортизація основних засобів	2223,4	20,3	8751,0	24,7
Решта прямих та загально- виробничих витрат	303,7	2,8	1195,3	3,4
Всього витрат	10954,6	100,0	35484,1	100

Серед матеріальних витрат найбільша частка припадає на корми. У у 2023 році на корми припадало 57,4 % від загального обсягу витрат на виробництво молока і 48,3 % витрат у м'ясному скотарстві.

Використання ресурсу робочої сили при виробництві продукції виражається у здійсненні затрат праці, вартісним виразом яких є оплата праці. У структурі витрат на виробництво продукції скотарства у у 2023 році частка витрат на оплату праці при виробництві молока складала 3,0%, при виробництві приросту тварин – 3,6%. Це доволі ни-

зські показники. Їх можна вважати відображенням відносно невисокого рівня оплати праці в галузі в підприємстві.

Доцільно звернути увагу на частку видатків, пов'язану з амортизацією основних засобів у структурі витрат на виробництво продукції скотарства. Вона у 2023 році була дуже високою: у витратах на виробництво молока складала 20,3%, на виробництво приросту великої рогатої худоби – 24,7%. Помітне зростання обсягу амортизації відбулося у в останні роки. Для порівняння, у 2021 році частка амортизації у структурі витрат на виробництво молока складала всього 3,8 %, на виробництво приросту тварин – 2,2 %. Збільшення обсягів амортизації відображає зростання вартості основних засобів, задіяних на виробництво продукції скотарства.

Результати організації виробництва продукції скотарства у значній мірі залежать від організації годівлі тварин. Показниками, які характеризують рівень та ефективність годівлі тварин, є витрати кормів на одиницю поголів'я тварин та на виробництво одиниці продукції. Від вартості кормів, на які, як показано вище, припадає близько половини витрат на виробництво продукції скотарства, залежить собівартість цієї продукції. Збільшення витрат на корми спричиняє зростання витрат на утримання одиниці поголів'я тварин. Однак збільшення рівня годівлі повинно супроводжуватися ростом продуктивності тварин, що в кінцевому підсумку веде до зниження зниженням собівартості одиниці продукції скотарства. Проводячи аналіз витрат кормів, доцільно звернути увагу на частку серед них концентрованих, які вважаються особливо цінними для забезпечення високих показників продуктивності тварин та якості продукції. Динаміка відповідних показників у наведена в табл. 2.7.

Витрати кормів на середньорічну корову у в динаміці зменшуються. Саме з цим можна пов'язати зниження продуктивності корів. Витрати кормів на 1 ц молока у 2022 та 2023 роках становили 1,26 ц кормових одиниць. Для порівняння, в середньому в сільськогосподарських підприємствах Львівської області цей показник у 2022

році становив всього 0,86 ц кормових одиниць [40, с. 155]. Доходимо висновку, що мають місце значні перевитрати кормів у молочному скотарстві, які є однією з причин високої собівартості молока.

Таблиця 2.7

Витрати кормів на виробництво продукції скотарства

у

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %
Витрати кормів на одну середньорічну корову молочного стада, ц к.од.	60,4	59,4	52,8	87,4
Витрати кормів на виробництво 1 ц молока, ц к.од.	1,29	1,26	1,26	97,7
Частка серед них концентрованих, %	39,6	53,0	56,0	+ 16,4 п.
Витрати кормів на 1 ц приросту великої рогатої худоби, ц к.од.	6,95	5,23	5,74	82,6
Частка серед них концентрованих, %	44,1	52,2	61,8	+ 17,7 п.
Собівартість 1 ц кормових одиниць, грн, витрачених на виробництво: молока	512,6	612,0	637,2	124,3
приросту великої рогатої худоби	993,1	980,7	998,5	100,5

Витрати кормів на виробництво 1 ц приросту великої рогатої худоби (6-7 ц кормових одиниць за даними звітності господарства) були доволі низькими, якщо порівнювати з середніми показниками по сільськогосподарських підприємствах області (13,35 ц кормових одиниць [40, с. 152]). Отже, у досягнуто високих показників ефективності використання кормів у м'ясному скотарстві і є проблеми в молочному скотарстві.

У табл. 2.8 наведені основні показники реалізації продукції скотарства Вони відображають динаміку обсягів реалізації відповідних видів продукції та отримані при цьому фінансові результати.

Результати реалізації продукції скотарства

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %, +/- п.
Обсяг реалізації молока, ц	6799	7750	6341	93,2
Рівень товарності виробництва молока, %	79,3	83,2	78,6	- 0,7 п.
Середня ціна 1 ц молока, грн	977,3	1037,8	1263,1	129,2
Виручка від реалізації молока, тис. грн	6645,0	8042,6	8009,5	120,5
Повна собівартість реалізованого молока, тис. грн	6331,5	8112,2	8846,5	139,7
Одержано прибутку (збитку) від продажу молока, тис. грн.	313,5	- 69,6	- 837,0	x
Обсяг реалізації великої рогатої худоби у живій вазі, ц	12572	6333	7395	58,8
Середня жива маса однієї голови великої рогатої худоби при реалізації, кг	519	541	514	99,0
Середня ціна 1 ц великої рогатої худоби у живій вазі, грн.	4637,1	4206,3	4707,1	101,5
Виручка від реалізації великої рогатої худоби, тис. грн.	58298,0	26638,2	34808,8	59,7
Повна собівартість реалізованої худоби, тис. грн	50706,0	25955,8	30403,6	60,0
Одержано прибутку (збитку) від продажу худоби, тис. грн	7592,0	682,4	4405,2	58,0
Обсяг виручки від реалізації продукції скотарства, тис. грн.	64943,0	34680,6	42818,3	65,9
Обсяг прибутку від реалізації продукції скотарства, грн	7905,5	612,8	3568,2	45,1

Важливим результатом підприємницької діяльності в галузі скотарства є обсяг реалізації продукції – молока та великої рогатої худоби в живій вазі. Обсяг реалізації молока залежить від обсягу його виробництва. Підприєм-

ство, яке розвиває молочне скотарство, продає не все вироблене молоко: частину його використовують для випою телятам. Використання молока для їх годівлі дозволяє отримати здоровий молодняк тварин із хорошими продуктивними характеристиками.

У 2023 році продало 6341 ц молока. Зменшення обсягу його реалізації пов'язано зі зменшенням обсягу його виробництва. Решта 1515 ц було використано для годівлі телят, що склало з розрахунку на одну голову приплоду 4,2 ц. Рівень товарності виробництва молока протягом останніх років складав близько 80 %. Господарство могло би збільшити обсяг реалізації молока й отримати додаткові доходи. Однак прийнято рішення на користь розвитку м'ясного скотарства, яке стоується збільшення в перспективі виробництва приросту худоби в живій вазі.

Вага реалізованої великої рогатої худоби щорічно в кілька разів перевищувала обсяг виробництва м'яса в живій вазі. Зокрема, у 2023 році виробило 3122 ц м'яса великої рогатої худоби, а жива маса реалізованих тварин становила 7395 ц. Це пов'язано з особливістю підприємницької діяльності господарства в галузі м'ясного скотарства: воно закуповує у великій кількості велику рогату худобу в населення і після догодівлі продає її на забій. виступає комерційним партнером господарств населення, надає їм посередницькі послуги у сфері реалізації худоби.

Усе продане поголів'я великої рогатої худоби реалізоване для забою на об'єктах, пристосованих для такої діяльності (бойнях). Якщо у 2021 році реалізувало на забій 2421 голів великої рогатої худоби загальною вагою 12572 ц, то у 2022 році ці показники зменшилися удвічі. Це пов'язано з війною, через яку значно ускладнився експорт сільськогосподарської продукції, порушилися інші господарські зв'язки між суб'єктами м'ясного бізнесу. Як відомо, значна частка виробленого в Україні м'яса великої рогатої худоби поступає на експорт. Це пов'язано з недостатнім попитом на яловичину на внутрішньому ринку через

низьку платоспроможність населення. Продати яловичину за кордон можна на значно вигідніших умовах. У зв'язку з військовим станом обсяг експорту яловичини, а отже й відповідних господарських операцій на ринку продукції м'ясного скотарства помітно зменшився. У 2023 році ситуація певною мірою покращилася, і обсяг реалізації великої рогатої худоби збільшився, хоча й залишався значно меншим за довоєнний рівень.

У 2023 році середня жива маса однієї голови великої рогатої худоби, реалізованої, становила 514 кг. Для порівняння, в тому році середня жива маса однієї голови великої рогатої худоби, проданої на забій сільськогосподарськими підприємствами Львівської області становила 415 кг, проданої господарствами населення області – лише 259 кг. Ці дані свідчать про важливість підприємницької діяльності в галузі м'ясного скотарства, яка дає змогу повніше використовувати ресурси для виробництва яловичини.

Через проблеми з попитом на яловичину на внутрішньому ринку та її експортом закупівельна ціна великої рогатої худоби у 2022 році помітно зменшилася. У 2023 році вона повернулася до довоєнного рівня. Така динаміка ціни та помітне зменшення обсягів реалізації великої рогатої худоби призвели до помітного зменшення грошових надходжень від підприємницької діяльності у м'ясному скотарстві.

Середня ціна реалізації молока зростала й у 2023 році перевищила показник 2021 року на 29,2%. Попри деяке зменшення обсягу реалізації продукції зростання ціни на молоко забезпечило збільшення виручки від його реалізації. Однак загалом доходи від продажу продукції скотарства помітно зменшилися.

У 2021 році реалізація молока принесла 313,5 тис. грн прибутку. В подальшому через зростання собівартості продукції молочне скотарство було збитковим. Натомість м'ясне скотарство є для а прибутковою галуззю. Прибутки від продажу великої рогатої худоби в останні роки перекривали збитки від

продажу молока, що в кінцевому підсумку забезпечувало прибутковість скотарства в досліджуваному господарстві.

Таким чином, спостерігається тенденція до розвитку галузі скотарства у Вона проявляється у збільшенні поголів'я великої рогатої худоби, зокрема корів молочного стада, зростанні обсягів виробництва живої маси тварин. Однак підприємницька діяльність у галузі скотарства супроводжується певними труднощами технологічного й фінансового характеру, які потребують вирішення.

2.3. Економічна ефективність виробництва продукції скотарства та її конкурентоспроможність

За результатами аналізу встановлено, що галузь скотарства для є прибутковою. Зокрема, у 2023 році від реалізації продукції галузі (молока та великої рогатої худоби) господарство отримало 3568,2 тис. грн прибутку. Обсяг прибутку відображає досягнутий суб'єктом господарювання економічний ефект – результат, виражений у вартісній (грошовій формі) [12, с. 304]. Однак величина ефекту сама по собі не дає якісну характеристику відповідного виду господарської діяльності, не показує, наскільки вона вигідна для підприємства. Таку характеристику дають критерії економічної ефективності.

Під ефективністю прийнято розуміти співвідношення ефекту із затратами на його одержання. Економічна ефективність є одним із видів ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (зокрема підприємств). Особливістю цього виду ефективності є застосування вартісних показників для відображення як задіяних засобів (витрат), так і одержаних результатів [12, с. 304]. Економічна ефективність виробництва продукції визначається за результатами її реалізації. Підприємство, реалізувавши

вироблену продукцію, одержує кошти для покриття понесених витрат на виробництво, інвестування в подальшу діяльність.

Наявність економічної ефективності підприємницької діяльності означає одержання в результаті цієї діяльності прибутку. Рівень економічної ефективності співвідносить прибуток з понесеними витратами і визначає здатність суб'єкта господарювання забезпечувати свій подальший розвиток. За відносно невисоких показників економічної ефективності підприємство не зможе вкласти достатні кошти в модернізацію виробництва, просування продукції на нові сегменти ринку. І навпаки, за високого рівня економічної ефективності відповідна діяльність розглядається як інвестиційно приваблива, суб'єкт підприємництва буде зацікавлений у збільшенні її масштабів, що означатиме отримання додаткових прибутків.

Отже, подальший розвиток галузі скотарства у
....., реалізація ним планів щодо подальшого нарощування виробництва молока та відгодівлі великої рогатої худоби залежать від досягнутого рівня ефективності виробництва продукції галузі та можливостей її підвищення. Тому потрібно встановити цей рівень та вплив чинників на його формування.

Основним критерієм економічної ефективності підприємницької діяльності, пов'язаної з виробництвом певного виду продукції, є рівень рентабельності цієї продукції, встановлений за результатами її реалізації. Він визначається як відношення прибутку від реалізації продукції до повної собівартості цієї продукції, тобто за формулою:

$$R_{\text{пр}} = \frac{P_{\text{р}}}{C_{\text{пр}}} \cdot 100, \quad (2.1)$$

де $R_{\text{пр}}$ – рентабельність продукції, %; $P_{\text{р}}$ – прибуток від реалізації продукції підприємства, грн; $C_{\text{пр}}$ – повна собівартість реалізованої продукції, грн. (включає виробничу собівартість, адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати) [12, с. 118-119].

Застосування цього показника є важливим при внутрішньогосподарських аналітичних розрахунках, при контролі за прибутковістю виробництва

окремих видів виробів, зокрема прийнятті рішень про розширення виробництва існуючих чи впровадження у виробництво нових видів продукції, згорання чи припинення виробництва економічно неефективних (нерентабельних) для підприємства товарів [12, с. 119]. Крім того, до допоміжних показників економічної ефективності виробництва продукції скотарства можна віднести обсяг одержаного прибутку з розрахунку на одиницю поголів'я тварин, одиницю (1 ц) реалізованої продукції. Динаміка відповідних показників у наведена в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Формування показників економічної ефективності галузі скотарства

у

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %, +/- п.
Середня ціна 1 ц великої рогатої худоби у живій вазі, грн.	4637,1	4206,3	4707,1	101,5
Повна собівартість 1 ц реалізованої худоби у живій вазі, грн	4033,2	4098,5	4111,4	101,9
Рентабельність великої рогатої худоби, %	15,0	2,6	14,5	- 0,5 п.
Середня ціна 1 ц молока, грн	977,3	1037,8	1263,1	129,4
Повна собівартість 1 ц реалізованого молока, грн	934,3	1046,7	1395,1	149,3
Рентабельність молока, %	5,0	- 0,9	- 9,5	- 14,5 п.
Одержано прибутку (збитку) з розрахунку на одну середньорічну корову, грн	1844	- 395	- 4476	х
Одержано прибутку (збитку), грн, з розрахунку на 1 ц реалізованих: молока	46	- 9	- 132	х
великої рогатої худоби в живій вазі	604	108	596	98,7

До повної собівартості реалізованої продукції включають і витрати на її збут. Вони у при реалізації продукції скотарства

були доволі низькими. Так, у 2023 році згідно з даними звітності господарства витрати на збут великої рогатої худоби становили 84,1 тис. грн (0,3% від повної собівартості худоби), витрати на збут молока – 4,6 тис. грн (0,1% повної його собівартості). Такі низькі витрати пов’язані з особливістю організації збуту: переробні підприємства, яким реалізує свою продукцію, беруть на себе витрати з її транспортування. Із цими підприємствами укладені договори про продаж продукції, отже, не потрібно здійснювати витрати маркетингового характеру.

Основний обсяг підприємницької діяльності в галузі скотарства у припадає на операції з великою рогатою худобою. Її продаж приносить господарству прибутки. Порівнюючи обсяг цих прибутків з повною собівартістю реалізованої продукції, встановлено рівень рентабельності великої рогатої худоби. Він у 2023 році становив 14,5% і порівняно з 2021 роком суттєво не змінився. У 2022 році мало місце помітне зниження показників рентабельності великої рогатої худоби, причини чого були розглянуті вище.

Повня собівартість 1 ц реалізованої великої рогатої худоби протягом останніх років була відносно стабільною і становила 4000-4100 грн за 1 ц худоби в живій вазі. Однак це у кілька разів нижче, аніж виробнича собівартість 1 ц приросту великої рогатої худоби: згідно з даними табл. 2.5 вона у 2023 році становила майже 11,9 тис. грн. Така ситуація пояснюється тим, що переважна більшість реалізованої господарством худоби – це продукція, не вироблена безпосередньо ним, а закуплена в населення та потім після певної відгодівлі продана на переробні підприємства. Господарство має змогу контролювати ціни, за якими воно закуповує худобу в населення, і саме ці ціни формують повну собівартість (для) живої маси великої рогатої худоби. Позитивна для різниця між цінами реалізації ним худоби на забій та цінами закупівлі худоби в населення і формує показники рентабельності, які визначають економічну ефективність відповідного виду підприємницької діяльності.

Витрати господарства на вирощування власної великої рогатої худоби є високими відносно ринкових цін, але більшість із них стосуються витрат на формування стада молочних корів, які потім відображаються в собівартості молока. Частка маси худоби, повністю вирощеної у, в загальному показнику маси реалізованої ним худоби є відносно невеликою, тому вплив виробничої собівартості приросту великої рогатої худоби на формування фінансових результатів її реалізації обмежений.

У 2023 році з розрахунку на 1 ц реалізованої великої рогатої худоби отримало 596 грн прибутку. Враховуючи середню живу масу реалізованих на забій тварин (514 кг, як зазначено в табл. 2.8), від продажу однієї голови худоби господарство отримало близько 3 тис. грн прибутку.

На відміну від м'ясного скотарства, в молочному вся продукція (молоко) була вироблена Як зазначали, витрати господарства на реалізацію молока є незначними, тому повна собівартість 1 ц проданого молока є близькою до витрат на виробництво молока з урахуванням розподілених адміністративних витрат. У 2022-2023 роках собівартість реалізованого молока дещо перевищувала ціну її реалізації, тому молочне скотарство було для господарства збитковою галуззю. Темпи зростання собівартості перевищували темпи зростання закупівельних цін і рівень збитковості виробництва молока дещо підвищився.

У 2023 році з розрахунку на 1 ц проданого молока господарство отримало 132 грн збитку. Збільшення обсягів реалізації молока без зниження його собівартості означало би збільшення суми збитків. Цю ситуацію потрібно враховувати, плануючи розвиток молочного скотарства на перспективу.

Поняття економічної ефективності виробництва продукції тісно пов'язано зі змістом категорії «конкурентоспроможність продукції». Конкурентоспроможність продукції як товару визначається наявністю в неї характеристик, які здатні задовольнити вимоги споживача і забезпечують можливість реалізації цього провару з вигодою для продавця (виробника) [52, с. 74].

Тобто, конкурентоспроможною буде та продукція скотарства, характеристики якої дозволяють допустити цю продукцію до продажу, а рівень її собівартості, який є однією з характеристик продукції та відноситься до параметрів економічної ефективності її виробництва, дає змогу отримати в результаті продажу прибуток.

У той же час не слід повністю ототожнювати поняття економічної ефективності та конкурентоспроможності. Ефективність відображає досягнутий підприємством результат у поточному чи минулому періоді, тоді як конкурентоспроможність – це оцінка перспектив подальшого функціонування [52, с. 87]. Суб'єкт господарювання буде конкурентоспроможним у галузі скотарства, якщо він матиме бажання і можливість далі виробляти й реалізовувати продукцію цієї галузі. У цьому плані поняття конкурентоспроможності є ширшим за поняття економічної ефективності.

Показники економічної ефективності можуть помітно коливатися в певні періоди. Індикатори конкурентоспроможності є більш інерційними [52, с. 87]. Це означає, що виробництво продукції скотарства сільськогосподарським товаровиробником може в окремих періодах бути низькорентабельним чи збитковим. Однак якщо зниження показників рентабельності пов'язано зі змінами в ринковій кон'юнктурі, які однаково негативно впливають і на інших виробників, не можна стверджувати, що суб'єкт господарювання, підприємницька діяльність якого досліджується, є неконкурентоспроможним. Він може вжити заходів з адаптації до несприятливих умов і поліпшити свої економічні показники. Прикладом є погіршення показників економічної ефективності в у 2022 році, яке було пов'язане з початком повномасштабної військової агресії проти України. Прибутки від продажу великої рогатої худоби та показники її рентабельності помітно зменшилися, але це було тимчасовим явищем, ситуацію вдалося поліпшити.

Разом з тим, показники рентабельності можуть бути використані як індикатори конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. На думку вчених, для сільськогосподарської продукції, яка реалізовується на гурто-

вих ринках (а до неї відноситься і продукції скотарства), може бути застосований наступний підхід: якщо рентабельність продукції перевищує 20%, рівень її конкурентоспроможності оцінюється як високий. За позитивного, але нижчого за 20% показника рентабельності рівень конкурентоспроможності продукції є недостатнім. За негативних показників рентабельності продукція неконкурентоспроможна [51, с. 231].

За такого підходу рівень конкурентоспроможності продукції м'ясного скотарства у є недостатнім, вироблене в господарстві молоко слід оцінити як неконкурентоспроможне.

Агровиробник, оцінюючи показники рентабельності, може згорнути виробництво тих видів продукції, які не приносять йому значних доходів і спрямувати ресурси на виробництво більш економічно вигідної продукції. На рис. 2.4 наведені показники рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції у

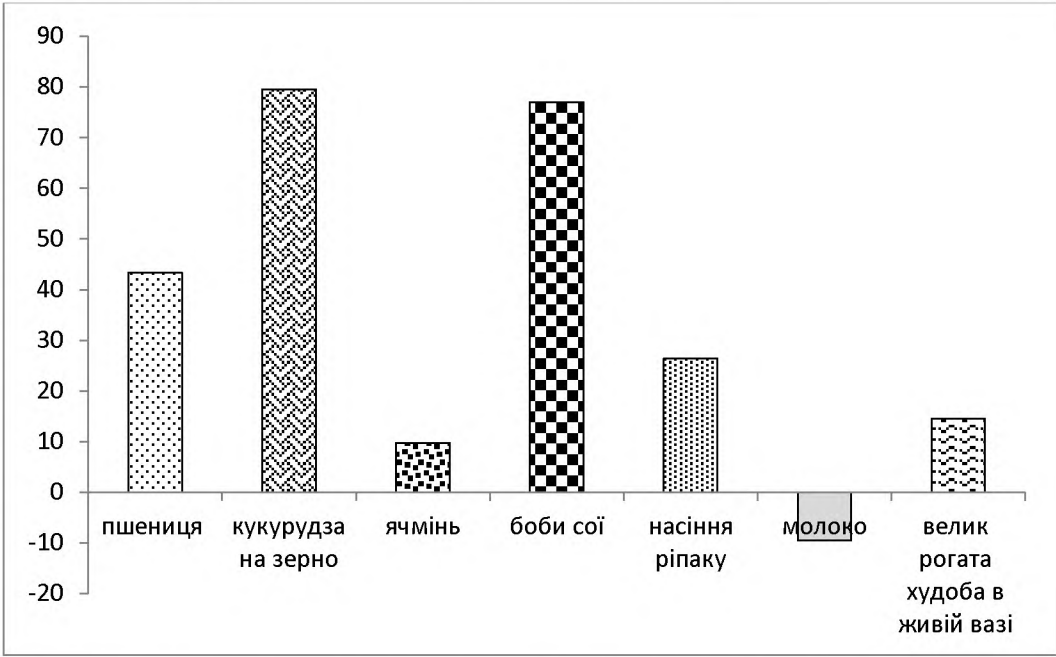

Рис. 2.4. Рентабельність основних видів сільськогосподарської продукції у, 2023 р., %

Показники рентабельності продукції скотарства у досліджуваному господарстві є значно нижчими, аніж рівень рентабельності продукції зернових і олійних культур. Отже, в конкуренції між окремими галузями на внутріш-

нього господарському рівні скотарство поступається рослинницьким галузям, економічна ефективність виробництва продукції яких є вищою.

Для того, щоби продукція була реалізована на ринку, її якісні характеристики повинні відповідати запитам споживачів. Чим вищою є якість продукції скотарства, за тим вищими цінами вона буде реалізована переробним підприємствам. Також така продукція повинна відповідати чинним стандартам ветеринарної безпеки. Закупівельна ціна на сировинне молоко залежить від таких параметрів його якості, як вміст жиру, білку, кількість соматичних клітин, які визначають ґатунок молока. Закупівельні ціни на велику рогату худобу залежать від її вгодованості, віку, живої ваги тварин, іноді – й від їх породи. У табл. 2.10 порівнюються ціни реалізації продукції скотарства та іншими суб'єктами, що дає змогу оцінити конкурентоспроможність продукції господарства через показники її якості.

Таблиця 2.10

Середні ціни реалізації продукції скотарства, грн за 1 ц

Рік	Ціна реалізації молока		Ціна реалізації великої рогатої худоби на переробні підприємства	
	с.-г. підприємства України	агровиробники Львівської області
2021	977,3	1030,1	4637,1	3848,3
2022	1037,8	1096,9	4206,3	4240,6
2023	1263,1	1223,4	4707,1	4464,8

При заповненні таблиці 2.10 виходили з інформації, яку оприлюднює Державна служба статистики України [35]. Для оцінки якості молока використані дані про ціни його реалізації сільськогосподарськими підприємствами України (дані за підприємствами Львівської області не оприлюднювались з метою виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» щодо

забезпечення статистичної конфіденційності). Для оцінки якості та умов реалізації великої рогатої худоби використані дані щодо цін на неї, які склалися при продажу тварин на м'ясопереробні підприємства у Львівській області.

З'ясовано, що ціни продажу молока
 протягом останніх років принципово не відрізнялися від середніх цін продажу молока за сільськогосподарськими підприємствами України. Отже, основні параметри якості молока у були близькі до середніх показників у сільськогосподарських підприємствах України. Середні ціни реалізації великої рогатої худоби здебільшого були вищими за ціни закупівлі худоби переробними підприємствами Львівської області. Це означає, що на регіональному ринку продукції м'ясного скотарства демонструвало високий рівень конкурентоспроможності.

Результати дослідження ефективності виробництва
 продукції скотарства та його конкурентоспроможності у здійсненні підприємницької діяльності у галузі скотарства узагальнені у вигляді матриці SWOT-аналізу (табл. 2.11). У ній подано характеристику цієї діяльності у внутрішньому та зовнішньому (стосовно досліджуваного господарства) середовищі її здійснення.

Важливою позитивною обставиною є наявність у
 ресурсів для реалізації планів з подальшого розвитку скотарства. Задовільне фінансове становище дозволяє виділяти кошти для зміцнення матеріально-технічної бази. Наявний кваліфікований персонал, налагоджена ефективна система менеджменту.

У той же час розвиток скотарства вимагає наявності земельних ресурсів, зокрема для виробництва кормів. Збільшити площу землекористування в умовах конкуренції за право оренди угідь сільськогосподарським підприємствам дуже складно, а тенденція до зростання вартості оренди, яка простежується в Україні, є чинником, що зумовлює зростання вартості кормів.

Таблиця 2.11

SWOT-аналіз підприємницької діяльності
у галузі скотарства

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - задовільний фінансовий стан підприємства, який дає змогу фінансувати проекти з розвитку скотарства; - прибутковість галузі скотарства загалом; - наявність ресурсів для збільшення поголів'я великої рогатої худоби, у тому числі корів; - модернізація матеріально-технічної бази для розвитку скотарства; - наявність кваліфікованого персоналу, досвідченого менеджменту 	<ul style="list-style-type: none"> - нижча рентабельність продукції скотарства порівняно з рентабельністю основних видів продукції рослинництва; - збитковість молочного скотарства; - висока собівартість приросту великої рогатої худоби; - залежність підприємницької діяльності в м'ясному скотарстві від зв'язків із господарствами населення; - обмеженість земельних ресурсів, що ускладнює формування міцної кормової бази
Сприятливі можливості	Потенційні загрози
<ul style="list-style-type: none"> - налагоджена співпраця з господарствами населення для закупівлі молодняку великої рогатої худоби; - зростання закупівельних цін на молоко; - налагоджені канали збуту великої рогатої худоби на забій; - інноваційний розвиток скотарства, зокрема молочного, завдяки співпраці з Львівською аграрною дорадчою службою; - участь у програмах державної підтримки скотарства після закінчення війни 	<ul style="list-style-type: none"> - важка соціально-економічна ситуація в Україні, яка ускладнює здійснення підприємницької діяльності; - скорочення поголів'я великої рогатої худоби з господарствами населення, з якими співпрацює підприємство; - низька купівельна спроможність населення, яка обмежує попит на м'ясні та молочні продовольчі товари; - залежність попиту на велику рогату худобу від організації експорту яловичини; - очікуване зростання вартості оренди земель сільськогосподарського призначення, яке призведе до подорожчання кормів для великої рогатої худоби

Слабкими сторонами, які характеризують внутрішнє (внутрігосподарське) середовище для розвитку скотарства, є збитковість виробництва молока, висока собівартість приросту великої рогатої худоби, яка поки що покривається доходами від закупівлі молодняка худоби в господарствах населення. Налагоджена співпраця з господарствами населення є реалізацією сприятливих можливостей, які склалися для розвитку підприємницької діяльності ...
 у м'ясному скотарстві. Однак висока залежність від співпраці з цими господарствами є одночасно слабкою стороною досліджуваного підприємства, а тенденція до зменшення поголів'я великої рогатої худоби, яка склалася в регіоні – очевидною загрозою.

Сприятливі для підприємства можливості пов'язані з варіантами інноваційного розвитку галузі скотарства на основі удосконалення виробничих технологій. Цьому сприяє й плідна співпраця з Львівською аграрною дорадчою службою, яка склалася в господарства. Є сподівання на те, що після війни буде відновлена реалізація державних програм підтримки скотарства, які існували раніше.

Основні загрози пов'язані з триваючою війною, яка ускладнює ведення успішної підприємницької діяльності, знижує рівень життя населення, а отже – й платоспроможний його попит на продукти харчування, вироблені з використанням сировинної продукції скотарства. Розвиток м'ясного скотарства в Україні значною мірою залежатиме від перспектив експорту яловичини.

РОЗДІЛ 3
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
..... У ГАЛУЗІ СКОТАРСТВА

3.1. Обґрунтування стратегії розвитку галузі скотарства у господарстві

Розвиток галузі скотарства у конкретному сільськогосподарському підприємстві – це процес, що відбувається в мінливих умовах та під впливом численних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища. Комплексний вплив цих чинників визначає можливість практичної реалізації різних варіантів розвитку скотарства підприємством та підходів до планування цього розвитку. Варіант розвитку галузі передбачає вибір певної стратегії її розвитку. Розробка та обґрунтування визначеної стратегії здійснюється в рамках стратегічного планування.

Сутність стратегії розвитку підприємства в наукових працях переважно розглядається як «система дій (система поведінки), спрямована на досягнення поставлених перед підприємством цілей шляхом координації та розподілу ресурсів» [52, с. 127]. Петриченко О., розглядаючи сутність стратегії розвитку скотарства, зазначає, що вона включає «взаємопов'язаний комплекс дій для виконання завдань і досягнення цілей з урахуванням минулого досвіду, потенційних можливостей, факторів зовнішнього середовища й обмежень». [26, с. 166]. Учений стверджує, що стратегію слід вважати дорожньою картою здійснення майбутніх змін, яка складається із сформульованої мети (наприклад, підвищення продуктивності тварин, якості продукції, зниження її собівартості тощо) та засобів досягнення цієї мети. Вона передбачає розподіл цілей на процеси з постійним відстеженням досягнутих результатів, розроблення інструментарію мотивації залучених до реалізації стратегії працівників у досягненні запланованої загальної мети [26, с. 166].

Оскільки у скотарство є основною галуззю, яка визначає загальні результати його функціонування, то стратегія розвитку скотарства в цьому господарстві значною мірою визначає стратегію розвитку підприємства загалом. Стосовно ж розкриття змісту процесу формування такої стратегії, наведемо твердження О. Скібіцького, згідно з яким йдеться про реалізації концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності підприємства. Таке поєднання дає змогу встановлювати цілі розвитку суб'єкта господарювання, порівнювати їх з наявними можливостями (потенціалом) цього суб'єкта та приводити їх у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій [36, с. 49].

У наведеному визначенні згадується система стратегій. На практиці розробляють і застосовують певну базову стратегію підприємства, яка визначає загальний напрямок його розвитку на тривалу перспективу, що деталізується і конкретизується у функціональних стратегіях, спрямованих на забезпечення ефективності діяльності підсистем (підрозділів, служб) суб'єкта господарювання [52, с. 136].

Оскільки кожне сільськогосподарське підприємство функціонує в конкурентному середовищі, умови і чинники якого повинно враховувати у своїй діяльності, доцільно вести мову про формування конкурентної стратегії розвитку певної його галузі. Поняття «конкурентна стратегія» є уточненням щодо ширшого поняття «стратегія підприємства», її можна визначити як комплекс заходів, спрямований на здобуття суб'єктом господарювання конкурентних переваг [52, с. 127]. У процесі формування конкурентної стратегії розвитку галузі в сільськогосподарському підприємстві можуть бути виділені певні етапи (рис. 3.1).

Початковий етап розробки стратегії пов'язані з ґрунтовним аналізом внутрішнього середовища розвитку скотарства в господарстві та зовнішніх чинників, що визначають умови для її розвитку. Результати дослідження можуть бути узагальнені в матриці SWOT-аналізу, що було зроблено у другому розділі кваліфікаційної роботи.

Рис. 3.1. Формування і реалізації конкурентної стратегії розвитку скотарства в сільськогосподарському підприємстві*

*Сформовано за джерелами [42, с. 218; 52, с. 128].

Важливим елементом реалізації стратегії є моніторинг досягнутих підприємством результатів. Навіть якщо ці результати будуть визнані задовіль-

ними, потрібно розуміти, що довго ситуація залишатися незмінною не може. Якщо базова стратегія розвитку скотарства в господарстві й залишатиметься незмінною, у механізм її реалізації потрібно буде вносити зміни через уточнення функціональних стратегій. У разі недосягнення підприємством поставлених цілей (V етап реалізації стратегії), потрібно буде повернутися до попередніх етапів процесу формування стратегії.

Виділяють кілька основних (базових) конкурентних стратегій, на які можуть орієнтуватися підприємства – мінімізації витрат, диференціації, фокусування. З урахуванням особливостей галузі скотарства при розробці стратегій їх розвитку в сільськогосподарських підприємствах потрібно орієнтуватися на стратегію мінімізації витрат (найменших витрат). Ця стратегія передбачає зменшення собівартості продукції з метою отримання більшого прибутку на ринках, де ціни встановлює покупець [52, с. 130]. Саме така ситуація характерна для ринків продукції скотарства – як молока, так і яловичини (продажу на м'ясо великої рогатої худоби). Тут окремі виробники мають доволі обмежені можливості впливу на умови реалізації своєї продукції. Щоби отримувати прийнятні фінансові результати її продажу, вони повинні прагнути до раціонального, економного використання ресурсів, що забезпечить якомога нижчі витрати на виробництво одиниці молока та приросту великої рогатої худоби.

Така стратегія вкрай актуальна для, у якому, як показали результати проведеного аналізу, собівартість продукції скотарства, як молока, так і приросту великої рогатої худоби, є надто високою. Зниження продукції дасть змогу підприємству вийти із зони збитків за результатами її реалізації та отримати прибуток, що може бути інвестований у розширене відтворення виробництва. Особливо актуальним це завдання є для молочного скотарства. Господарство повинно орієнтуватися на зниження собівартості молока до рівня, нижчого за ринкові ціни реалізації молока. Такий результат цілком реальний, зважаючи на те, що у 2021 році виробництво молока в господарстві було рентабельним.

..... відноситься до сільсько-господарських підприємств із відносно високим рівнем концентрації виробництва продукції скотарства. Воно утримує майже 1 тис. голів великої рогатої худоби, а всього у Львівській області на кінець 2023 року налічувалося всього 5 підприємств, які утримували понад 500 голів таких тварин. Дослідники вважають, що великі підприємства, маючи у своєму розпорядженні значні ресурси, можуть розглядати більш ніж одну базову стратегію для розвитку галузі скотарства [3, с. 35]. Тому розглянемо можливість практичного втілення в елементів інших конкурентних стратегій.

Одним із варіантів реалізації стратегії диференціації є формування зручного для споживача способу просування товару. Йдеться про формування каналу реалізації продукції, який скорочує витрати часу та кошти покупців [52, с. 130]. Відповідний підхід може бути реалізований при реалізації виробленого молока через молочні автомати з продажу свіжого молока (молокомати).

Такий варіант продажу свіжого молока орієнтований на доволі численну групу споживачів у містах, яким не до смаку пастеризоване молоко в звичайній упаковці, а їздити в село (на ферму) за продукцією вони не мають можливості. Продаж молока через молокомати набув популярності в багатьох країнах, впроваджується і в Україні. Молоко продають за значно вищою ціною, аніж при реалізації його на молокопереробне підприємство. Це приносить стійкий дохід, який здатний забезпечити доволі швидко окупність проєкту з інноваційного продажу молока [1].

Проєкт передбачає використання замість пастеризації спеціального способу фільтрації молока. Охолоджене молоко заливається у спеціальні картриджі-бідони, які доставляють до автомату з продажу продукції і вставляють у нього. Молоко при температурі 4⁰ С може зберігатися в герметичних місткостях до 72 годин. Продаж відбувається з дотриманням необхідних гігієнічних вимог, зберігаються смакові якості та аромат свіжого молока. Ціни

на нього нижчі за ціну пакетованої продукції завдяки відсутності посередників, зменшенні витрат на упаковку тощо [1]. Отже,, вклавши кошти у придбання і встановлення молокомаків, може реалізувати стратегію диференціації, диверсифікувавши систему збуту продукції молочного скотарства. Відповідний проєкт є перспективним варіантом розвитку підприємницької діяльності господарства у цій галузі.

Варіантом стратегії фокусування є зосередження на окремому сегменті ринку [52, с. 130]. давно співпрацює з господарствами населення, закупаючи в них велику рогату худобу, яку потім реалізує на забій. Цю співпрацю можна розглядати як підприємницьку діяльність на окремому сегменті ринку продукції м'ясного скотарства. У господарства накопичений значний досвід діяльності на цьому сегменті, яка приносить значні доходи. Продовження цієї діяльності є вигідним як для досліджуваного підприємства, так і для господарств населення регіону, які отримують важливі для них послуги. Тому її слід включити до програми подальшого розвитку підприємницької діяльності у галузі скотарства.

Наповнення вибраних стратегій конкретним змістом відбувається у формі стратегічного планування. Останнє розглядають як процес обґрунтування та вибору стратегічних пріоритетів і напрямів стійкого й ефективного розвитку економічної системи, в якості якої може бути галузь скотарства в сільськогосподарському підприємстві. Таке планування передбачає комплексне врахування впливу економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, інституціональних чинників і умов, розроблення на цій основі управлінських рішень та визначення механізмів їх реалізації, що забезпечать підвищення конкурентоспроможності скотарства, його адаптацію до мінливих умов зовнішнього середовища [2, с. 30].

Стратегічне планування тісно пов'язане з розробкою функціональних стратегій розвитку та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. У функціональних стратегіях, які конкретизують шляхи реалізації стратегій ба-

зисних, визначають конкретні кроки підприємства для досягнення поставлених цілей. У табл. 3.1 наведені основні функціональні стратегії, реалізація яких визначає шляхи розвитку галузі скотарства у

.....

Таблиця 3.1

Рекомендовані функціональні стратегії розвитку скотарства
у

Стратегія	Об'єкт удосконалення	Спосіб формування конкурентної переваги
Виробнича	Технології	Удосконалення технологій з метою підвищення продуктивності тварин.
	Якість продукції	Підвищення якості продукції скотарства.
	Виробничий потенціал	Нарощування ресурсного потенціалу на основі збільшення поголів'я тварин.
Маркетингова	Обсяг ринку	Збільшення обсягів реалізації великої рога-тої худоби на забій (власного вирощування та закупленої в господарствах населення).
	Канали збуту	Налагодження інноваційного каналу збуту молока (через молокомати).
Фінансова	Джерела фінансування	Участь у програмах державної підтримки виробництва продукції скотарства (після закінчення війни). Отримання додаткових доходів від роздрібного продажу молока.
	Фінансовий стан	Поліпшення показників рентабельності через підвищення прибутків від реалізації продукції скотарства.
Кадрова	Мотивація працівників	Удосконалення системи матеріального стимулювання працівників, підвищення рівня заробітної плати.

Вибір функціональних стратегій та наповнення їх конкретними заходами в рамках здійснення стратегічного планування передбачає дотримання певних принципів цього планування. Такими принципами є: єдності та ціліс-

ності; результативності та ефективності функціонування; самостійності вибору шляхів вирішення завдань; відповідальності учасників процесу стратегічного планування; прозорості; достовірності й реалістичності; фінансового забезпечення [3, с. 30].

Принцип єдності й цілісності передбачає недопущення ситуації, коли реалізація окремих функціональних стратегій входить у протиріччя одна з одною. Вони повинні забезпечити синергетичний ефект у досягненні цілей розвитку підприємницької діяльності в галузі скотарства. Суть принципу результативності та ефективності у стратегічному плануванні полягає в тому, що вибір способів досягнення поставлених цілей повинен передбачати досягнення поставлених цілей із найменшими затратами з боку суб'єкта господарювання.

Принципи самостійності вибору цих способів (шляхів) та відповідальності процесу стратегічного планування тісно пов'язані. Вони надають фахівцям підприємства право самостійно приймати окремі управлінські рішення в рамках їх компетентностей, водночас передбачають відповідальність за результати їх реалізації.

Завдання планування та прийняті рішення доводять до персоналу підприємства, знайомлять його з результатами виконання намічених планів, і в цьому проявляється принцип прозорості планування. Сам процес планування повинен передбачати застосування надійної методологічної бази, враховувати результати досягнень науки і передового досвіду. Намічені цілі повинні бути реалістичними. Та найголовніше, при плануванні повинні враховуватися можливі джерела фінансування запланованих заходів з використанням як власних, так і залучених підприємством на прийнятних для нього умовах коштів.

Існують і специфічні принципи стратегічного планування розвитку скотарства, які передбачають врахування особливостей галузі. Серед них слід виділити врахування екологічних аспектів, пов'язаних з виробництвом продукції скотарства в умовах великотоварного господарювання.

Підвищенням концентрації поголів'я супроводжується накопиченням значної кількості екскрементів, технологічних стоків на обмежених територіях, що спричиняє доволі гострі екологічні проблеми. У результаті посилюється екологічний тиск тваринницьких об'єктів на довкілля. Ігнорування цих проблем ускладнює одержання продуктів, які за санітарно-гігієнічними показниками відповідають встановленим вимогам [26, с. 99-100]. Тому розгляд ферми великої рогатої худоби (молочної чи відгодівельної) як джерела забруднення навколишнього природного середовища, розробка захисних заходів, спрямованих на підтримання природної екологічної рівноваги, є важливими аспектами розвитку підприємницької діяльності в галузі скотарства, які повинні враховуватися при обґрунтуванні стратегій його розвитку в конкретному господарстві.

3.2. Зміцнення конкурентних позицій на ринку продукції скотарства

Конкурентна позиція підприємства на ринку продукції, яку воно виробляє та продає, є результатом зусиль цього підприємства із набуття конкурентних переваг. Під конкурентною перевагою розуміємо кращу з точки зору конкурентної боротьби характеристику суб'єкта економічної діяльності порівняно з аналогічною характеристикою в його конкурентів [52, с. 79]. Набуття конкурентних переваг є результатом реалізації конкурентної стратегії суб'єкта господарювання.

Вище обґрунтовано, що базовою конкурентною стратегією для є мінімізація витрат. Реалізація такої стратегії спрямована на отримання конкурентної переваги у вигляді нижчих витрат, яку американський економіст М. Портер відносить до основних видів конкурентних переваг [28]. Йдеться про зусилля підприємства, спрямовані на зниження собівартості продукції скотарства, як молока, так і

приросту великої рогатої худоби, що дасть змогу за існуючих ринкових цін поліпшити результати реалізації цієї продукції, яка для досліджуваного господарства в останні роки була збитковою.

Зниження собівартості продукції скотарства не можна досягти простою економією витрат на її виробництво. Потрібний комплекс заходів, які забезпечать позитивні зміни в результатах виробництва продукції. Ці заходи здійснюються у рамках реалізації функціональних стратегій, зазначених у табл. 3.1. Особливе місце серед них займає виробнича стратегія, спрямована на удосконалення технології виробництва продукції скотарства з метою підвищення продуктивності тварин.

Технологію прийнято розглядати як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогонебудь [26, с. 134-135]. Основні виробничі технології, задіяні в процесі виробництва продукції скотарства, стосуються: виробництва кормів, відтворення поголів'я великої рогатої худоби, утримання тварин, їх годівлі, доїння корів (у молочному скотарстві) [26, с. 164]. Окрім них доцільно виділити технології організації виробництва, які стосуються управління ресурсами, що використовуються в галузі. Найважливіші заходи в рамках удосконалення технологій виробництва продукції скотарства наведені на рис. 3.2.

Особливо важливу роль у забезпеченні високих показників ефективності виробництва продукції скотарства відіграє система годівлі тварин. На економічну ефективність її виробництва впливає вартість кормів, які займають найбільшу частку у структурі витрат у галузі скотарства. Результати аналізу показали, що за того рівня витрат кормів та структури раціонів, які склалися в, можна досягти вищих показників продуктивності корів. Згідно з джерелом [26, с. 130] за витрат кормів на одну корову в 60 ц. кормових одиниць, які мали місце у 2021 та 2022 роках, витрати кормів на виробництво 1 ц молока мали би становити 1,08 ц кормових одиниць. Фактичні ж їх витрати (табл. 2.7) становили 1,26 ц кормових одиниць, що вказує на перевитрати кормів у обсязі 0,18 ц кормових одиниць з

розрахунку на 1 ц молока. Якби не було допущено цих перевитрат, з урахуванням вартості кормів можна було б знизити собівартість 1 ц молока у 2022 році на 110 грн, у 2023 році – на 115 грн. У 2022 році це забезпечило би прибутковість виробництва молока, у 2023 році – мінімізувало б рівень його збитковості.

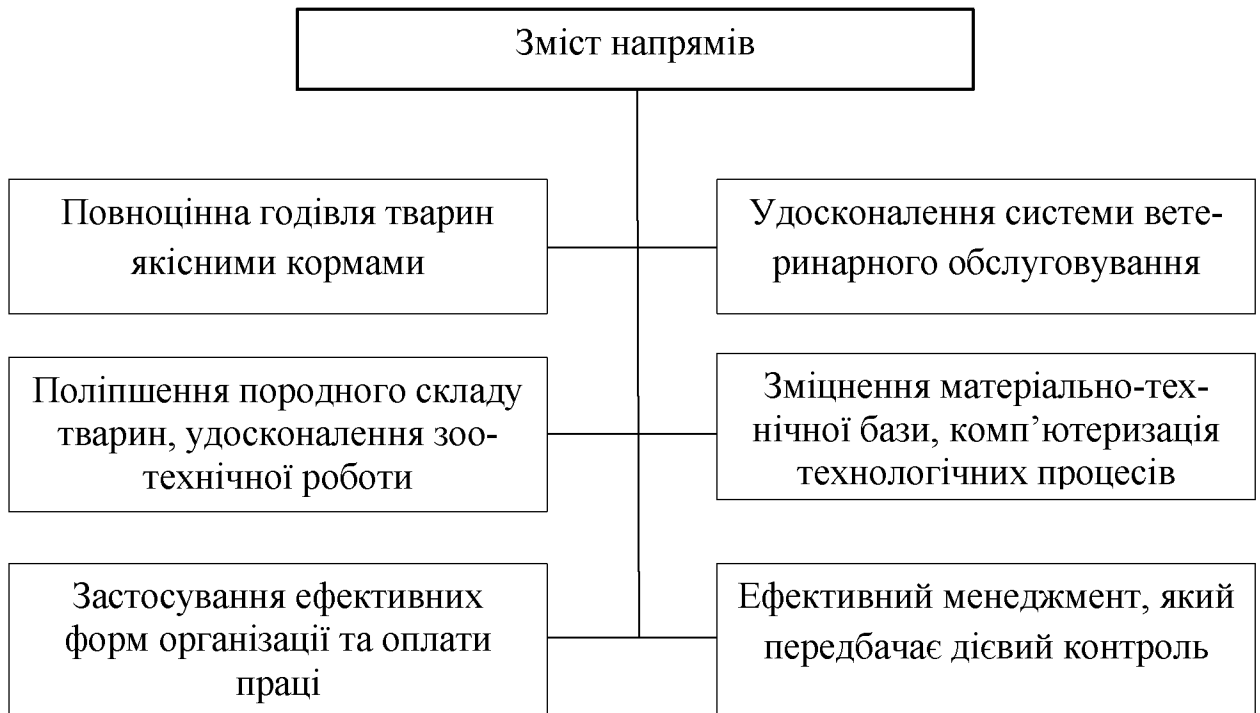

Рис. 3.2. Основні напрямки удосконалення технології та організації виробництва продукції скотарства *

*Узагальнено за джерелами [6; 26].

Важливим інструментом підвищення продуктивності тварин, що забезпечить зниження собівартості продукції скотарства та збільшення обсягів її виробництва, є поліпшення породного складу великої рогатої худоби. Відомо, що промисловий розвиток скотарства ґрунтується на покращенні господарсько-корисних ознак тварин до параметрів бажаного типу [26, с. 109]. Бажаний тип визначається спеціалізацією скотарства в конкретному сільськогосподарському підприємстві.

У протягом останніх років зросло поголів'я корів та простежувалася тенденція до збільшення обсягів

виробництва молока. Як зазначали, господарство має статус племінного репродуктора з розведення української чорно-рябої молочної породи великої рогатої худоби. Важливість цього статусу як чинника розвитку підприємницької діяльності та зміцнення конкурентоспроможності господарства як виробника молока засвідчує світовий досвід. Він доводить, що неможливо досягнути високої продуктивності тварин без цілеспрямованої селекційно-племінної роботи та використання для відтворення кращих порід світового генофонду, адаптованих до індустріальної технології виробництва [5, с. 39]. Розвиток власної племінної бази дасть змогу в стислі терміни забезпечувати оновлення стада та підвищувати конкурентоспроможність продукції.

Для оцінювання результативності технологій, що впроваджується в рамках реалізації функціональних стратегій зміцнення конкурентоспроможності виробництва продукції скотарства, застосовують такі техніко-економічні показники, як трудомісткість, матеріало- та енергомісткість. Ці показники слугують індикаторами чинників зниження собівартості та підвищення ефективності та рентабельності виробництва, конкурентоспроможності продукції. Додатковими критеріями є екологічність виробництва [26, с. 174].

Удосконалення технологій виробництва продукції скотарства, які забезпечать підвищення ефективності її виробництва, зокрема у формі зниження собівартості, вимагає певних додаткових витрат. Доволі затратним є процес формування стада корів. Розширення фінансування з метою підвищення ефективності господарювання, здобуття конкурентних переваг розглядається як інтенсифікація виробництва продукції скотарства. Учені В. Збарський та ін. трактують сутність інтенсифікації тваринницьких галузей як процес концентрації затрат уречевленої та живої парці на одну голову худоби для збільшення виходу продукції та підвищення економічної ефективності її виробництва. Вони зазначають, що інтенсифікація потребує додаткових витрат, спрямованих на впровадження досягнень науки, прогресивних технологій [13, с. 63].

Однак із зростанням витрат на одиницю поголів'я тварин не слід очікувати автоматичного зростання обсягів виробництва продукції скотарства. Шиян Н. зазначає, що процес інтенсифікації виробництва продукції скотарства безпосередньо пов'язаний з якісними змінами чинників виробництва, які відбуваються на основі досягнень науково-технічного прогресу з використанням кращих методів праці, нових досягнень, удосконалення технічних засобів, змін у рівні кваліфікації робочої сили, організації виробництва які в сукупності спрямовані на підвищення ефективності виробництва [46].

Впровадження досягнень науки і передового досвіду залежить від співпраці сільськогосподарських товаровиробників з носіями відповідних знань і компетентностей. У цьому плані особливого значення набуває співпраця із Львівською аграрною дорадчою службою (ЛАДС). Ця співпраця триває ще з 2014 року принесла для господарства вагомі позитивні результати [27].

Львівська аграрна дорадча служба була створена у 2000 році. Її діяльність як дорадчої структури спрямована на підвищення компетентностей сільськогосподарських товаровиробників (зокрема виробників молока) для того, щоб вони могли грамотно приймати власні ефективні управлінські рішення. Співпрацюючи з виробниками молока, ЛАДС надає їм послуги з аналізу якості молока та формування рекомендацій щодо покращення його якості (для цього використовується сучасна лабораторія для проведення такого аналізу), проводить навчальні семінари для власників сімейних ферм та інших виробників молока, надає консультації з приводу розвитку молочного бізнесу, здійснює демонстрацію результатів роботи та прикладів успішного впровадження сучасних технологій виробництва молока [23].

..... є одним із численних суб'єктів молочного бізнесу, який співпрацює з молочними дорадниками і тренерами ЛАДС. Це дало йому змогу зробити конкретні кроки, спрямовані на покращення якості молока. Згідно з укладеним договором господарство користується послугами лабораторії з визначення якості молока ЛАДС,

отримує кваліфіковані консультації. Спільно з фахівцями ЛАДС розроблена та реалізовується стратегія племінної роботи в господарстві. Удосконалена система годівлі корів і заготівлі кормів [27].

Співпраця з ЛАДС відображає важливий напрямок розвитку скотарства в Україні, який передбачає реалізацію інфраструктурних проєктів аутсорсингу із забезпечення агровиробників кормами, сервісного ветеринарного та зоотехнічного обслуговування, консультування тощо [26, с. 118]. Аутсорсинг – це передача частини функцій з обслуговування бізнес-процесів, або й окремих бізнес-процесів суб'єкта господарювання стороннім організаціям на певний час за обумовленою ціною. Він властивий для великомасштабного бізнесу [26, с. 171]. Саме таким є бізнес із виробництва продукції скотарства у

Забезпечення високої якості продукції, є важливим інструментом набуття виробниками цієї продукції конкурентних переваг. Висока якість продукції є характеристикою привабливого продукту, який з більшою ймовірністю приверне увагу покупця та може бути реалізований на ринку за вищою ціною. Підвищення якості продукції скотарства, в тому числі з допомогою дорадчих служб, є одним із провідних напрямків підвищення конкурентоспроможності виробників цієї продукції.

При реалізації в Україні сировинного молока на переробні підприємства встановлюють його якість, яка може набути наступних значень: екстра, вищий гатунок, I гатунок, II гатунок, негатурне. Крім того, вище цінується молоко, охолоджене до 10^0 С, а також визначають вміст у сирому коров'ячому молоці жиру та білка. Сільськогосподарські підприємства України більшість виробленого молока реалізують на переробні підприємства гатунком екстра (54,5% від загального обсягу його продажу у 2023 році). Середня жирність молока, проданого підприємствами України, становила в останні роки 3,7%, вмісту в цьому молоці білка – 3,2% [25]. Реалізоване
..... молоко відповідає високим стандартом якості – продається за гатунком екстра, охолоджене, з високим вмістом жиру і білка.

Необхідність забезпечення високої якості молока визначається не тільки рівнем закупівельних цін на нього. Очікуваний вступ України в Європейський Союз супроводжуватиметься не тільки економічними преференціями, а й серйозними викликами для представників молочного бізнесу. У країнах ЄС діють високі стандарти якості молочної сировини при її закупівлі, до дотримання яких повинні бути готові українські агровиробники. За нижчої якості продукції вони взагалі не матимуть змоги її продати.

Якість продукції суттєво впливає при реалізації великої рогатої худоби на забій. Характеристиками такої якості є вік, вага тварин, вгодованість тощо. Ціни помітно варіюють, але досвідчені менеджери з продажу худоби, які є у, знають, до яких кондицій її потрібно відгодувати.

Перспективним напрямком розвитку скотарства є вирощування і продаж поголів'я тварин для виробництва молока.
 серйозно займається племінною роботою, має велику кількість молодняку. Племінних тварин (молочних корів, нетелів) можна продавати за значно вищою ціною, аніж при реалізації на м'ясо. Зокрема, восени 2024 року в Україні середня ціна реалізації великої рогатої худоби на м'ясо складала до 60 грн за 1 кг живої ваги. Ціни на племінних тварин молочного стада складали 70-80 грн за 1 кг живої ваги.

Формування стійких конкурентних переваг, пов'язаних із зниженням собівартості продукції скотарства завдяки підвищенню продуктивності тварин та реалізації інших заходів, залежить від організації належного контролю за реалізацією таких заходів. Важливу роль у цьому процесі відіграє використання комп'ютерних програм з обробки даних, які стосуються здійснених витрат, здоров'я тварин, їх руху, фізіологічного стану, роботи обладнання тощо. На ринку сільськогосподарським виробникам пропонують низку таких програмних продуктів, використання яких дає змогу налагодити дієву систему контролю за витратами та іншими виробничими процесами.

3.3. Прогнозування параметрів галузі скотарства у на перспективу

Мінливі умови зовнішнього середовища зумовлюють потребу коригування рішень, прийнятих у рамках реалізації певної стратегії. Виходячи з цього, стратегічні плани підприємства підлягають перегляду й уточненню. На їхній основі розробляють деталізовані плани на близьку перспективу, окремі параметри яких відображають зроблені прогнози.

Як зазначали, відноситься до сільськогосподарських підприємств із доволі високим рівнем концентрації виробництва продукції скотарства, яких в Україні та регіоні (Львівській області) небагато. Тому доцільно з урахуванням суспільних інтересів не тільки зберегти, а й збільшити розміри цього господарства як виробника продукції скотарства. Це співпадає з намірами власника підприємства, який заявляв про плани збільшувати виробництво продукції скотарства [27] і здійснює реальні кроки з їх реалізації.

..... доцільно розвивати обидві складові скотарства – молочне (виробництво коров'ячого молока) і м'ясне (вирощування великої рогатої худоби на м'ясо). Такий висновок робимо з урахуванням сформованого в господарстві виробничого потенціалу галузі та кон'юнктури ринку продукції скотарства. Основними показниками, що характеризують підприємницьку діяльність окремого підприємства в галузі скотарства, є поголів'я тварин, обсяги виробництва та реалізації продукції, ціни її продажу, від яких залежать фінансово-економічні результати господарювання.

Важливим ринковим індикатором, який визначає перспективи розвитку галузі скотарства, є динаміка цін на продукцію цієї галузі. Як зазначали, протягом останніх років спостерігалася тенденція до зростання закупівельних цін на молоко та велику рогату худобу в живій вазі (рис. 3.3). На неї принципово не вплинуло впровадження в Україні воєнного стану. Це дає змогу

спрогнозувати подальше зростання закупівельних цін на продукцію скотарства.

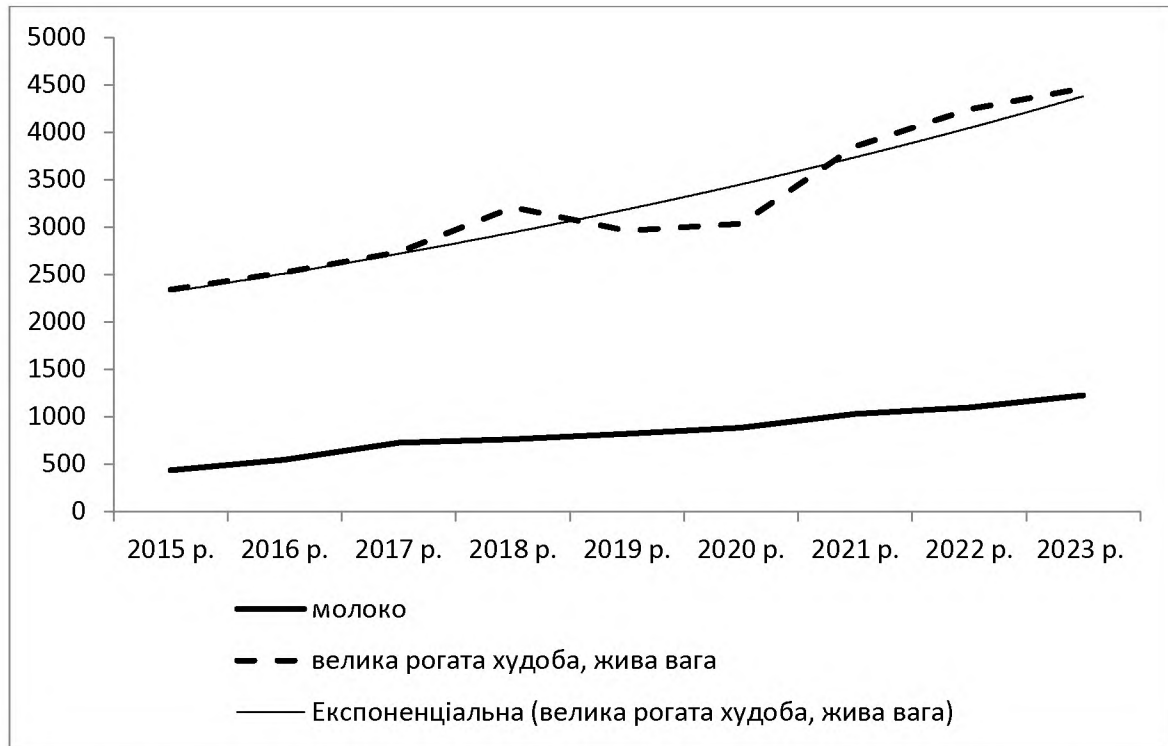

Рис. 3.3. Тенденції закупівельних цін на молоко та велику рогату худобу в живій вазі, грн за 1 ц

До таких висновків підводить і аналіз закупівельних цін на цю продукцію, який склався у 2024 році. Так, середня закупівельна ціна молока екстра гатунку і вищого гатунку в Україні станом на 1 вересня 2024 року склала 1640 грн за 1 ц без ПДВ [15]. Цей показник помітно перевищує очікувану закупівельну ціну молока за результатами встановленої тенденції на основі динамічного ряду. Закупівельна ціна на бичків та телиць, прийнятих на забій, наприкінці літа 2024 року складала 5600-6300 грн за 1 ц живої ваги, хоча ціна на вибракуваних корів була значно нижчою [44]. Отже, ринкова кон'юнктура загалом є сприятливою для сільгоспвиробників – суб'єктів підприємництва в галузі скотарства.

У табл. 3.2 наведені показники виробництва та реалізації продукції скотарства, які можуть бути заплановані у
 Помітне зростання поголів'я корів молочного стада відпо-

відає намірам керівника підприємства, які реалізуються на практиці. Очікується також значне підвищення продуктивності корів, для чого в господарстві створені необхідні технологічні передумови. Загалом можна розраховувати, що у 2025 році порівняно з 2023 роком обсяг виробництва молока зросте на 65,4%.

Таблиця 3.2

Перспективні показники виробництва і реалізації продукції скотарства

у

Показник	2023 р.	2025 р. (прогноз)	2025 р. до 2023 р., %
Всього великої рогатої худоби на кінець року, голів	923	1050	113,8
Середньорічне поголів'я корів молочного стада, голів	187	250	133,7
Річний удій молока на одну корову, кг	4201	5200	123,8
Обсяг виробництва молока, ц	7856	13000	165,4
Виробництво м'яса великої рогатої худоби в живій вазі, ц	3122	3200	102,5
Обсяг реалізації молока, ц	6341	11000	173,5
Середня ціна 1 ц молока, реалізованого на переробне підприємство, грн	1263,1	1700,0	134,6
Середня ціна 1 ц живої ваги великої рогатої худоби, реалізованої на забій, грн	4707,1	5800,0	123,2

Зростання виробництва молока забезпечить помітне підвищення й обсягів його реалізації. Частина молока господарство використовуватиме для згодовування телятам. Загальний обсяг реалізації молока у 2025 році може сягнути 11 тис. ц. Переважна його більшість продаватиметься на молокопереробний завод. Та господарство має плани щодо диверсифікації реалізації молока, продаючи частину його вроздріб – через молокомати, місцевому населенню. Встановлена місткість цього сегмента молока – до 4 ц на день або до 1400 ц за рік. Якщо прогнозна ціна реалізації 1 ц молока на молокозавод у 2025 році становитиме 17 грн за 1 кг, то при продажі вроздріб – не менше

25 грн за 1 кг. Тоді середньозважена ціна реалізації 1 ц молока господарством становитиме 1800 грн за 1 ц. З урахуванням очікуваної собівартості молока, на яку повинно позитивно вплинути зростання продуктивності корів, це забезпечить рентабельність молочного скотарства.

Обсяг реалізації великої рогатої худоби в живій вазі залежатиме від продовження співпраці із господарствами населення, в яких воно в попередні роки скуповувало худобу. Зважаючи на скорочення поголів'я худоби в господарствах населення, можна спрогнозувати певне згортання таких операцій. Однак власне виробництво господарством яловичини в живій вазі, зважаючи на тенденцію до збільшення поголів'я тварин, зростатиме. Підвищення закупівельних цін на велику рогату худобу позитивно впливає на перспективи розвитку підприємницької діяльності в галузі м'ясного скотарства.

ВИСНОВКИ

1. Підприємництво є формою економічної активності суб'єктів господарювання, зокрема й сільськогосподарських підприємств, яке відіграє низку важливих функцій. Ці функції пов'язані з організацією виробництва та збуту товарів і послуг для задоволення потреб їхніх споживачів, у результаті чого суб'єкт підприємницької діяльності досягає певних цілей, які переважно стосуються отримання ефекту у вигляді прибутку. У сільському господарстві основним видом підприємницької діяльності є виробнича. До неї відноситься й діяльність, пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції скотарства – молока і яловичини (приросту великої рогатої худоби в живій вазі).

2. Протягом останніх років в Україні спостерігалася тенденція до зменшення поголів'я великої рогатої худоби, скорочення виробництва молока та яловичини. Це негативно впливає на показники продовольчої безпеки країни. Виробниками продукції є підприємства та господарства населення. Більшість продукції скотарства в Україні та Львівській області сьогодні виробляють господарства населення. Однак сільськогосподарські підприємства демонструють вищу стійкість у підтриманні основних показників галузі. Стратегічно важливим є розвиток скотарства в сільськогосподарських підприємствах на основі застосування індустріальних методів виробництва при достатньо великій його концентрації.

3. є сільськогосподарським підприємством, основним видом діяльності якого є розведення та продуктивне використання великої рогатої худоби. Господарство має статус племінного репродуктора з розведення великої рогатої худоби української чорно-рябої молочної породи та племінного заводу з розведення волинської м'ясної породи великої рогатої худоби. Скотарство у – м'ясо-молочного напрямку, оскільки надходження від реалізації великої рогатої худоби на забій помітно переважають доходи від продажу молока.

4. Фінансовий стан за переважною більшістю параметрів можна оцінити як задовільний. Підприємство є рентабельним суб'єктом господарювання. Окремі параметри фінансового стану невисокі, що можна пояснити особливостями сільськогосподарського виробництва. Певне зниження в динаміці показників рентабельності пояснюється труднощами воєнного стану. Отримані доходи інвестуються у зміцнення матеріально-технічної бази, свідченням чого є помітне збільшення вартості основних засобів.

5. Протягом останніх років у спостерігалася тенденція до збільшення поголів'я корів молочного стада, обсягів виробництва м'яса великої рогатої худоби в живій вазі. Ці показники свідчать про позитивні результати реалізації планів розвитку скотарства в господарстві, зокрема через збільшення поголів'я тварин. Негативною обставиною є тенденція до зниження продуктивності корів, яка в у 2023 році була помітно нижчою, аніж у сільськогосподарських підприємствах України та Львівської області зокрема. Подальший розвиток скотарства в господарстві повинен передбачати підвищення технологічної ефективності виробництва продукції.

6. Протягом останніх років витрати господарства на виробництво продукції скотарства помітно зросли. В основному це пов'язано з інфляційними чинниками. Оскільки витрати з розрахунку на одну корову зростали, а продуктивність корів знижувалася, собівартість 1 ц молока у 2023 році порівняно з 2021 роком зросла в півтора рази. Темпи зростання собівартості перевищували темпи зростання закупівельних цін на молоко, тому у 2022 та 2023 роках молочне скотарство було збитковою для господарства галуззю. У структурі витрат на виробництво продукції скотарства найбільша частка припадала на корми. Аналіз показав, що у мають місце значні перевитрати кормів у молочному скотарстві і досягнуто високих показників ефективності витрат кормів у м'ясному скотарстві.

7. У вага реалізованої великої рогатої худоби у кілька разів перевищувала обсяг виробництва м'яса в живій вазі. Це пов'язано з особливістю підприємницької діяльності господарства в галузі м'ясного скотарства: воно заковує у великій кількості велику рогату худобу в населення і після догодівлі продає її на забій. Підприємство виступає комерційним партнером господарств населення, надає їм посередницькі послуги у сфері реалізації худоби. має змогу контролювати ціни, за якими воно заковує худобу в населення, і саме ці ціни формують повну собівартість живої маси великої рогатої худоби. Позитивна для господарства різниця між цінами реалізації ним худоби на забій та цінами закупівлі худоби в населення формує позитивні показники рентабельності м'ясного скотарства, хоча виробнича собівартість 1 ц приросту великої рогатої худоби в господарстві є доволі високою. Прибутки від реалізації господарством великої рогатої худоби перебивають отримані ним збитки від продажу молока, й у результаті скотарство є прибутковою для господарства галуззю.

8. Ціни продажу молока протягом останніх років принципово не відрізнялися від середніх цін продажу молока сільськогосподарськими підприємствами України. Отже, основні параметри якості молока у господарстві були близькі до середніх показників у сільськогосподарських підприємствах України. Середні ціни реалізації господарством великої рогатої худоби здебільшого були вищими за ціни закупівлі худоби переробними підприємствами Львівської області. Це означає, що на регіональному ринку продукції м'ясного скотарства демонструвало високий рівень конкурентоспроможності.

9. відноситься до сільськогосподарських підприємств із відносно високим рівнем концентрації виробництва продукції скотарства. Воно утримує майже 1 тис. голів великої рогатої худоби. Доцільно з урахуванням суспільних інтересів не тільки зберегти,

а й збільшити розміри цього господарства як виробника продукції скотарства. Це співпадає з намірами власника підприємства, який має плани збільшувати виробництво продукції скотарства і здійснює реальні кроки з їх реалізації.

10. При визначенні перспектив розвитку скотарства у
..... потрібно орієнтуватися на стратегію мінімізації витрат. Ця стратегія передбачає зменшення собівартості продукції з метою отримання більшого прибутку. При виробництві молока зниження собівартості продукції дасть змогу господарству вийти із зони збитків. Зниження собівартості молока можливе за рахунок підвищення продуктивності корів, для чого в господарства є значні резерви. Реалізації планів розвитку галузі скотарства за рахунок впровадження інновацій сприяє співпраця
..... із Львівською аграрною дорадчою службою. Згідно з укладеним договором господарство користується послугами лабораторії з визначення якості молока дорадчої служби, отримує кваліфіковані консультації. Спільно з фахівцями Львівської аграрної дорадчої служби розроблена та реалізовується стратегія племінної роботи в господарстві. Удосконалена система годівлі корів і заготівлі кормів.

11. Підвищення ефективності виробництва продукції скотарства стосується й удосконалення системи реалізації продукції. Доцільно розглянути варіанти роздрібного продажу господарством молока, зокрема через молочні автомати з продажу свіжого молока (молокомати). Перспективним напрямком розвитку скотарства є вирощування і продаж молочного поголів'я тварин іншим сільськогосподарським підприємствам. У м'ясному скотарстві доцільно продовжувати співпрацю з господарствами населення, закупаючи у них велику рогату худобу для продажу на забій після відгодівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автомат з продажу свіжого молока: молокомати. *Self-Service [сайт]*. URL: <https://selfservice4u.com/avtomat-po-prodazhe-svezhego-moloka-molokomat> (дата звернення 15.10.2024).
2. Азізов С. П., Саблук П. Т., Канінський П. К. Організація аграрного виробництва і бізнесу : підручник. Київ: ННЦ ІАЕ, 2006. 790 с.
3. Биба В. А., Утеченко Д. М., Шупик С. М., Свиноус Н. І. Стратегічне планування як основа управління розвитком молочного скотарства в контексті продовольчого забезпечення країни. *Агросвіт*. 2022. № 24. С. 29-37.
4. Борисовський Д. В. Теоретичні аспекти сутності підприємництва у сільському господарстві. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2014. № 7. С. 195-203.
5. Верховід І. С. Стратегічний розвиток галузі скотарства на інноваційній основі. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2016. № 2. С. 38-42.
6. Виробництво екологічно безпечної продукції скотарства: підручник / А. М. Угнівенко та ін. Київ: «ЦП Компринт», 2022. 450 с.
7. Господарський кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 436-IV (зі змінами): станом на 03.09.2024 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
8. Губені Ю. Е. Підприємництво : навчальний посібник. Львів: Українські технології, 2012. 572 с.
9. Дієсперов В. С. Скотарство як найбільш проблемна галузь тваринництва. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 38-45.
10. Довгунь А. Концентрація поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах як чинник розвитку молочного скотарства. *Студентська молодь і науковий прогрес: тези доп. Міжнар. студ. наук. форуму*, 02–04 жовт. 2024 р. Львів, 2024. С. 221.

11. Довгунь А. Мотивація розвитку скотарства в сільськогосподарських підприємствах. *Збірник матеріалів Звітної студентської наукової конференції за результатами науково-дослідної роботи у 2023 р.* Дубляни: ЛНУП, 2024. С. 312-315.
12. Економіка і бізнес: підручник / за ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника, д.е.н., проф. О. І. Карінцевої. Суми: Університетська книга, 2021. 316 с.
13. Економіка сільського господарства: навч. посіб. / В. К. Збарський та ін.; за ред. В. К. Збарського і В. І. Мацибори. Київ: Каравела, 2009. 264 с.
14. Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 2 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред. та ін. Київ. Академія, 2001. 848 с.
15. Експорт штовхає вгору ціни на молоко. *AgroPortal [сайт]*. 19 вересня 2024 р. URL: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/eksport-shtovhayeuverh-cini-na-moloko> (дата звернення 15.10.2024).
16. Іванченко В. О. Організаційно-економічні особливості функціонування підприємництва в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 56-65.
17. Кернасюк Ю. В. Як забезпечити прибутковість скотарства. *Агробізнес сьогодні [сайт]*. 03 листопада 2020 р. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/19347-yak-zabezpechiti-pributkovist-skotarstva.html> (дата звернення 20.09.2024).
18. Колоша В. П. Інтенсифікація виробництва продукції скотарства – методичний підхід. *Агросвіт*. 2022. №24. С. 44-51.
19. Копитець Н. Г., Волошин В. М. Розвиток скотарства в кризових умовах. *Економіка та управління АПК*. 2023. №1. С. 64-76.
20. Кормишкін Ю. А. Генезис наукових поглядів щодо трактування поняття «аграрне підприємництво» на сучасному етапі розвитку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2016. № 4. С. 51-55.
21. Лисенко В. В. Теоретичні аспекти визначення сутності підприємництва. *Вісник Харківського національного технічного університету імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 150. С. 218-224.

22. Лозинська І. В., Данько Ю. І. Стратегічні пріоритети розвитку скотарства в аграрних підприємствах. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 1. С. 152-157.
23. Львівська аграрна дорадча служба [сайт]. URL: <http://lads.com.ua/>.
24. Місюк М. В. Ринок продукції скотарства : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 330 с.
25. Надходження молока на переробні підприємства. *Державна служба статистики України, 2024 [сайт]*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
26. Петриченко О. А. Розвиток молокопродуктового підкомплексу в Україні : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 348 с.
27. Плідна співпраця ЛАДС із
(дата звернення 10.09.2024).
28. Портер М. Е. Стратегія конкуренції. Київ: Основи, 1997. 390 с.
29. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24.06.2004 р. № 1870-IV, станом на 01.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text>.
30.
.....
.....
31. Проблеми і перспективи розвитку малого і середнього бізнесу : монографія / за ред. д.е.н., професора С. Д. Лучик. Чернівці : Технодрук, 2021. 400 с.
32. Прутська Т. Ю. Інституційне забезпечення розвитку підприємництва в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2015. №2. С. 93-100.
33. Реєстр статистичних одиниць. *Державна служба статистики України, 2023 [сайт]*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
34. Сиротюк Г. Підвищення ефективності молочного скотарства. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК*. 2020. № 27. С. 126-131.

35. Сільське, лісове та рибне господарство. *Державна служба статистики України, 2024 [сайт]*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
36. Скібіцький О. Стратегічний менеджмент. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
37. Стадник В. В., Григоров П. М., Хрущ Н. А. Управління підприємницькою діяльністю: тлумачний словник. Хмельницький : ХНУ, 2021. 131 с.
38. Стан продовольчого забезпечення України під час війни. *Національний інститут стратегічних досліджень, 2023 [сайт]*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/stan-prodovolchoho-zabezpechennya-ukrayiny-pid-chas-viyny> (дата звернення 10.10.2024).
39. Статут
-
40. Тваринництво України 2022 : стат. зб. / *Державна служба статистики України [сайт]*. Київ, 2023. 158 с. URL: www.ukrstat.gov.ua.
41. Тваринництво / *Державна служба статистики України, 2024 [сайт]*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
42. Терещенко І. О., Решетнікова О. В. Методологія формування конкурентної стратегії молочного скотарства підприємства. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2017. № 2. С. 215-222.
43. Уніят Л. М. Організаційно-економічні засади інноваційного розвитку підприємств агропромислового бізнесу в конкурентному середовищі : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 586 с.
44. Ціни на закупівлю великої рогатої худоби, свиней і молока в Україні та країнах ЄС станом на серпень 2024 року. *НДІ Укragропромпродуктивність [сайт]*. URL: <https://uapp.in.ua/cini-na-zakupivlju-velikoi-rogatoi-hudobi-svinej-i-moloka-v-ukraini-ta-krainah-ies-stanom-na-ljutij-2024-roku/> (дата звернення 15.10.2024).
45. Шиян Н. І., Ляліна Н. С. Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства : монографія Харків : Міськдрук, 2011. 287 с.

46. Шиян Н.І. Удосконалення складників економічного механізму ефективного розвитку скотарства. Харків: ХНАУ, 2020. 350 с.
47. Шпикуляк О. Г., Пугачов М. І., Грищенко О. Ю., Ксенофонтова К. Ю. Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу. *Modern economics*. 2023. № 41. С. 170-178.
48. Шуст О. А., Свиноус І. В., Ібатуллин М. І., Сіра Ю. В., Артимонова І. В. Організаційно-економічні засади функціонування молочного скотарства в умовах воєнного стану в Україні. *Продовольчі ресурси*. 2023. Т. 11, №20. С. 265-273.
49. Ягольник С. Г., Парасюк О. В., Бахор О. Р. Термінологічний словник з дисципліни «Підприємництво у сфері природоохороної діяльності та захисту довкілля. Львів : Растр-7, 2023. 160 с.
50. Яців І. Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: монографія. Львів: Український бестселер. 2013. 427 с.
51. Яців І. Б., Липчук В. В., Райтер Н. І. Аналіз господарської діяльності: Львів: Ліга-прес, 2015. 240 с.
52. Яців І. Б., Яців С. Ф. Регіональний ринок м'яса: ефективне функціонування і перспективи розвитку : монографія. Львів : Арал, 2008. 185 с.